

Trivent Publishing

© The Authors, 2016

Available online at <http://trivent-publishing.eu/>

Philosophy, Communication, Media sciences Series

Volume *The Philosophy of Saint Gerard of Cenad in Cultural and Biographic Context*

Legenda Sancti Gerhardi episcopi și Deliberatio supra hymnum trium puerorum: două izvoare fundamentale pentru istoria Banatului în prima jumătate a secolului al XI-lea

Remus Mihai Feraru

Universitatea de Vest Timișoara, Romania, remusferaru@yahoo.fr

Abstract

The Legend of the Sancti Gerhardi episcopi and Deliberatio supra hymnum trium puerorum: two fundamental sources for the history of Banat in the 1st half of the 11th century. *The objective of our study is to interpret the historical information provided by the legend of the Sancti Gerhardi episcopi and Deliberatio supra hymnum trium puerorum. The two works are precious sources for the history of medieval Banat from the first half of the 11th century. In order to reconstruct the historical realities in the territory of Banat as exact as possible, we shall corroborate the information provided by the sources and the archeological discoveries. Legenda Sancti Gerhardi (Legenda maior and Legenda minor) is a plentiful hagiographic piece of writing which provides information related to the economic life, the social structure, the political and ecclesiastical organization of Ahtum's Duchy. It also presents the activity of Bishop Gerard from Cenad (1030-1046). The work Deliberatio is a small theological and philosophical treatise which depicts the political and religious atmosphere in Hungary since the death of Saint Stephen I (1038) until the death of Bishop Gerard of Cenad (1046). A considerable part of this work is dedicated to the fight against the heretical movements that the bishop had to face soon after the death of King Stephen I (1038). Gerard fought mainly against bogomilism; it is highly probable that this heresy had followers on the territory of Banat.*

Keywords

Legenda maior, Deliberatio, Gerard of Cenad, Ahtum's Duchy, Christianity, heresy, the Morisena Monastery, King Saint Stephen I of Hungary.

This is an Open Access article distributed in accordance with the Creative Commons Attribution Non Commercial (CC-BY-NC-ND 4.0) license, which permits others to copy or share the article, provided original work is properly cited and that this is not done for commercial purposes. Users may not remix, transform, or build upon the material and may not distribute the modified material (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Legenda Sancti Gerhardi episcopi (Vita Sancti Gerardi) și *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* constituie două izvoare prețioase pentru istoria Banatului în prima jumătate a veacului al XI-lea. Studiul nostru are ca obiect valorificarea și interpretarea informațiilor cu caracter istoric furnizate de către cele două surse analizate. Deoarece avem de a face cu texte cu caracter hagiografic și literar-filosofic și nu propriu-zis istorice, vom corobora informațiile oferite de către acestea cu cele furnizate de alte izvoare scrise și cu descoperirile arheologice, în vederea reconstituirii cât mai obiective și exacte a realităților istorice de pe teritoriul Banatului în prima jumătate a secolului al XI-lea. Precizăm că, fără intenția de a face descoperiri senzaționale, cercetarea noastră are un caracter de sinteză, propunându-și reevaluarea unor puncte de vedere în legătură cu unele problemele controversate puse de către cele două izvoare și actualizarea informațiilor și a interpretărilor referitoare la diferitele aspecte istorice pe care le pun în lumină sursele noastre.

Legenda Sancti Gerhardi este o amplă scriere hagiografică care are ca subiect viața și activitatea lui Gerard de Sagredo (977/980 - 1046). În anul 1015, Gerard – pe atunci monah benedictin la mănăstirea San Giorgio (*Sfântul Gheorghe*) din Veneția – a ajuns la curtea regelui Ștefan I cel Sfânt al Ungariei (997/1001-1038). El a fost desemnat episcop, fiind însărcinat de către rege să se ocupe, în calitate de *magister*, de educația principelui Emeric, moștenitorul tronului regatului maghiar. În 1030, după înfrângerea voievodului Ahtum, Gerard a devenit episcopul titular al nou înființatei dioceze de Cenad. Astfel, până la moartea sa în 1046,¹ destinul vieții Sfântului Gerard a fost strâns legat de teritoriul situat în sud-vestul actualei României, care, începând din secolul al XVIII-lea, este cunoscut sub numele de Banat.

Textul lucrării *Vita Sancti Gerardi* ni s-a păstrat în trei forme de bază: *Legenda oglindită în imagini*, *Legenda minor*, *Legenda maior* și în mai multe versiuni. *Legenda oglindită în imagini* cuprinde opt tablouri colorate însoțite de câte un text scurt; se pare că ea este creația unui meșter anonim italian.² Autorii *Legendei mici* și *Legendei mari* rămân încă necunoscuți. *Legenda minor* (*Passio Beatissimi Gerardi*) sau *Legenda mică* pare să fi fost redactată pe la sfârșitul secolului al XI-lea sau la începutul secolului al XII-lea. A doua formă principală, *Legenda major. De sancto Gerharo episcopo Morosenensi et martyre regni Ungarie* sau *Legenda mare*, a fost elaborată pe baza unor izvoare din secolul al XI-lea, și definitivată în linii mari (fără ultimul capitol) la cumpăna secolelor XI-XII, după canonizarea episcopului Gerard, sau cel târziu către jumătatea secolului al XII-lea.³ *Legenda maior* are la bază *Legenda minor*. Potrivit unei părți a istoriografiei maghiare, *Legenda maior* constituie „o dezvoltare destul de târzie a *Legendei minor*, îmbogățită cu elemente reținute ca anacronice, datând din a doua jumătate a veacului al XIII-lea sau din prima jumătate a veacului al

¹ I. D. Suci, Radu Constantinescu (ed.), *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, p. 22, 1; p. 27, 9: „Gerardus nacione Venetus, de civitate Veneciensi natus in palacio patriciae familiae [...] ... fecitque eum filii sui Hemerici ducis magistrum diebus multis”, (în continuare vom utiliza în studiul nostru textul *Legendei mari* publicat în culegerea de documente menționată anterior, folosind prescurtarea *Legenda maior*); în legătură cu biografia lui Gerard se poate consulta lucrarea lui Șerban Turcuș, *Sfântul Gerard de Cenad sau despre destinul unui venețian în jurul anului 1000*, Ed. Carom, București, 2004, pp. 57-66, 77, 82-83, 97.

² Eugen Glück, *Considerații privind izvoarele istorice scrise, referitoare la ducatul lui Ahtum (prima jumătate a secolului al XI-lea)*, în „Ziridava”, XI, 1979, pp. 249-250, (prescurtată *infra*, *Considerații...*).

³ Ioan-Aurel Pop, *România și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1996, p. 121; Edith Pasztor consideră că *Legenda maior* a fost definitivată după 1104 însă nu mai târziu de 1116, vezi Edith Pasztor, *Problemi di datazione della "Legenda maior sancti Gerhardi episcopi"*, în „Buletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano”, 73, 1961, p. 114, *apud* E. Glück, *Considerații...*, p. 265; vezi și Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 37 și nota 7.

XIV-lea.⁴ După părerea istoricilor maghiari, ambele legende au fost elaborate între 1077 și 1116, în contextul conceperii primelor texte cu caracter hagiografic din Ungaria medievală.⁵ Părerile istoricilor maghiari au fost împărtășite și de către istoricii români. Astfel, Ștefan Pascu este de părere că *Legenda mare* a fost redactată cel târziu în prima jumătate a secolului al XII-lea, folosind izvoare și mai vechi. Ea a căpătat forma definitivă de-abia în secolul al XIV-lea.⁶

Legenda minor se raportează strict la viața și persoana lui Gerard. Ea narează evenimentele relativ obiectiv, însă în cuprinsul ei nu se regăsește nici un reper cronologic la care să se raporteze faptele narate. După forma ei, *Legenda minor* „este un soi de predică festivă menită a fi rostită în ziua comemorării sfântului căruia îi este consacrată.”⁷

Legenda maior este versiunea utilizată cu precădere de către medievști.⁸ Ea cuprinde o serie de episoade care nu intră în componența *Legendei minor* (informațiile despre tatăl Sfântului Gerard, studiile sale la Bologna, conflictul dintre Ahtum și Chanadinus și opoziția episcopului față de regele Samuil Aba). Dintre aceste episoade, cel mai important pentru cercetarea noastră este episodul conflictului dintre Ahtum și Chanadinus, care conține și informații circumstanțiate referitoare la realitățile istorice din Banat în timpul domniei ducelui Ahtum și în perioada imediat următoare care coincide cu episcopatul lui Gerard.⁹

Lucrarea *Deliberatio* constituie cea de-a doua sursă importantă pentru cercetarea Noastră.¹⁰ Ea se prezintă sub forma unui mic tratat teologic-filosofic dedicat lui „Isingrim dascălul”, fără îndoială, un personaj fictiv; mai precis, *Deliberatio* este un comentariu la „Cântarea celor trei tineri”, un imn biblic care se raportează la cartea lui Daniel.¹¹ Nu se cunoaște data exactă a elaborării lucrării, care a suferit

⁴ Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 36-37.

⁵ *Ibidem*, p. 37 și notele 5 și 6; potrivit lui Eugen Glück care susține ipoteza formulată de istoricul maghiar Ianos Horvath, *Legenda minor* a fost redactată în prima jumătate a secolului al XII-lea; în schimb, *Legenda maior* a fost redactată după anul 1145, pe baza unor izvoare din secolele XI-XII, fiind definitivată în secolul al XIV-lea; același istoric arădean ia în considerare ipoteza potrivit căreia redactarea prototipului *Legendei mari* s-a realizat cu prilejul canonizării episcopului Gerhard, în 1083, fiind întocmită, cel puțin parțial, la Morisena (Cenadul de astăzi); vezi Eugen Glück, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în „Ziridava”, VI, 1976, p. 90, (prescurtat, *infra*, *Contribuții...*), *apud*, János Horvath, *A Gellért legendák keletkezése és kora (Crearea și epoca legendelor lui Gerard)*, în János Horvath, György Székely (ed.), „Középkori kútfőink kritikus kérdése” („Problemele critice ale izvoarelor noastre medievale”), Budapest, 1974, pp. 147-148, 155.

⁶ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ediția a II-a, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1972, pp. 62-63; cf. Radu Constantinescu (ed.), *Armonia lumii sau Tălmăcire a cântării celor trei coconi către Isingrim dascălul*, studiu introductiv, selecție, traducere și comentarii de Radu Constantinescu, cuvânt înainte de Răzvan Theodorescu, Ed. Meridiane, București, 1984, pp. 11-13; forma definitivă a *Legendei mari* provine din secolul al XIV-lea, când i s-a adăugat capitolul 28, în care se relatează un eveniment din 1361 (lucrările în vederea cinstirii moaștelor Sfântului Gerard) și un alt eveniment din 1381 (moartea reginei Elisabeta, ctitorul așezământului de la Cenad), E. Glück, *Considerații...*, p. 251, 261, 265; în legătură cu formele principale și versiunile biografiei Sfântului Gerard a se vedea în acest volum studiul Excelenței sale, Prea Sfințitul Martin Roos, *Izvoare istorice cu privire la "Vita Gerardi"*.

⁷ Vezi în acest volum articolul lui Martin Roos, *Izvoare istorice cu privire la "Vita Gerardi"*.

⁸ Textul *Legendei maior* a fost publicat în limba latină și în limba română de către I. D. Suci, Radu Constantinescu (ed.), *op. cit.*, pp. 22-63.

⁹ Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 38-39.

¹⁰ G. Silagi (ed.), *Deliberatio Gerardi Moresenae Ecclesiae Episcopi supra Hymnum Trium Puerorum ad Isingrinum Liberalem*, Turnhout: Brepols, Paris, 1978 (în continuare prescurtată *Deliberatio*).

¹¹ Vezi în acest volum studiul lui Constantin Jinga, „Cântarea celor trei tineri”: un posibil model gnoseologic de sorginte biblică.

prefaceri succesive până în ultimul an de viață al lui Gerard (1046). O simplă lectură a textului lucrării evidențiază faptul că *Deliberatio* a fost redactată în mai multe etape, între 1030 și 1046.¹²

Dintr-o analiză de ansamblu a lucrării *Deliberatio* reiese că o parte considerabilă a acesteia este consacrată combaterii mișcărilor eretice cu care episcopul Gerard s-a confruntat în mod nemijlocit după moartea regelui Ștefan I (1038). De asemenea, într-o formă voalată, Gerard face aluzie la luptele pentru putere din cadrul Regatului Maghiar generate de dispariția lui Ștefan I. Principalii protagoniști în disputa pentru tronul maghiar erau Pietro Orseole (1038-1041; 1044-1046), nepotul lui Ștefan I și moștenitorul legitim al tronului și comitele palatin Aba Samuel (1041-1044) care s-a proclamat rege în 1041. Gerard însuși a fost implicat indirect în aceste conflicte politice, care de altfel i-au adus și sfârșitul. Episcopul a luat atitudine împotriva „despotismului” lui Aba Samuel, reproșându-i uciderea colaboratorilor săi apropiați.¹³ După înfrângerea lui Aba Samuel (1044) a urmat domnia de doi ani a lui Pietro Orseolo, până în 1046, când Ungaria a fost cuprinsă de revolta maghiarilor împotriva regelui, care a înstrăinat posesiunile regatului germanilor și latinilor. După înlăturarea regelui Pietro Orseolo, oponentii acestuia i-au adus din Polonia, se pare, cu asentimentul lui Gerard, pe principii arpadieni Andrei și Levente, nepoții lui Ștefan I. La sosirea lor în Ungaria a izbucnit o revoltă a maghiarilor păgâni în frunte cu Vata care cereau revenirea țării la „epoca de aur” a nomazilor maghiari, și deci, persecutarea clerului creștin vinovat de abandonarea tradițiilor ancestrale. Gerard însuși a fost victima acestei revolte, fiind ucis la Pesta de partizanii lui Vata (24 septembrie 1046).¹⁴

Relatarea evenimentelor din ultimii ani de viață a lui Gerard ne ajută să înțelegem mai bine conținutul lucrării *Deliberatio*, care reprezintă, am putea spune, o „frescă” a societății maghiare și a atmosferei politice și religioase din Ungaria, de la moartea Sfântului Ștefan (1038) și până la dispariția lui Gerard (1046). În această perioadă, potrivit relatărilor din *Deliberatio*, Gerard s-a aflat într-o dispută permanentă și directă cu regalitatea maghiară care dorea să confiște bunurile Bisericii și plănuia impozitarea episcopilor. De asemenea, Biserica creștină era marginalizată, având de suferit de pe urma anarhiei politice și a ereziilor.¹⁵ Deopotrivă, Gerard i-a înfruntat pe cei care militau pentru restaurarea păgânismului în Ungaria.

Deși *Deliberatio* este o lucrare cu caracter teologico-filosofic și de exegeză, din ea răzbat o serie de aluzii ocazionale, referitoare la realitățile social-economice din teritoriul situat la sud de Mureșul inferior care a constituit nucleul voievodatului lui Ahtum. Informațiile de factură istorică presărate în tratatul *Deliberatio* pot fi coroborate în câteva cazuri cu datele furnizate de *Legenda maior*. Astfel, ne putem face o imagine mult mai clară cu privire la situația politico-religioasă și social-economică a

¹² R. Constantinescu (ed.), *op. cit.*, pp. 158-159; E. Glück, *Un prețios izvor al istoriei românești; manuscrisul „Deliberatio” (sec. XI)*, în M. Barbu, A. Caciora, E. Glück, E. Ivanof (ed.) *Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu*, Arad, 1978, pp. 79-80.

¹³ *Legenda maior* 16, p. 35; Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 120-122.

¹⁴ *Legenda maior*, 17-18, pp. 35-37; Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 122-126.

¹⁵ *Deliberatio* IV, p. 51: „Non aestimes frater carissime minorem persecutionem et haeresem antiquioribus hanc esse [...] Prohibemur iam loqui, et episcopi nominamur constituti etiam sub tributo [timore humano], quibus totus committitur divino imperio mundus. Nam quorundam, nisi fallor, intentio est, quo ecclesiastica virtus suffragantibus Methodianistis atque dignitas apud nos circa haereticorum libitum tota quandoque infirmetur”, („Să nu socotești, preaiubite frate, că prigoana și erezia aceasta ar fi mai mici decât cele din vechime... Suntem opriți să vorbim și suntem numiți episcopi deja supuși tributului de frica oamenilor, deși nouă ne este încredințată lumea întreagă prin porunca lui Dumnezeu. De nu mă înșel, intenția unora este ca puterea bisericească să fie slăbită de adepții lui Metodie și toată vrednicia noastră să rămână cu totul la cheremul ereticilor”); traducerea textelor din *Deliberatio* îi aparține lui Marius Ivașcu; vezi și László Szegfű, *Eretnekség és Tirannizmus*, în *Irodalomtörténeti Közlemények*, 72, 5, Budapesta, 1968, pp. 510-511 (prescurtat, *infra*, *Eretnekség és Tirannizmus*). Doresc să mulțumesc prietenei mele Kinga Gáll care m-a ajutat să parcurg textul în limba maghiară.

Banatului în prima jumătate a secolului al XI-lea, cu atât mai mult cu cât între evenimentele relatate în *Legenda maior* și în *Deliberatio* există o evidentă continuitate.¹⁶

I. Voievodatul lui Ahtum

Evocând faptele episcopului Gerard, *Legenda maior* plasează în mod inevitabil evenimentele în realitățile contemporane, existente la începutul secolului al XI-lea în partea de sud-vest a actualei României, locuită în primul rând de o populație autohtonă românească. Episodul narativ central al *Legendei mari* îl constituie conflictul dintre regele maghiar Ștefan I și „principele” Ahtum, în care va fi implicat și episcopul Gerard.

Potrivit informațiile furnizate de *Legenda maior*, în primii ani ai veacului al XI-lea, în părțile Mureșului inferior se găsea formațiunea politică condusă de Ahtum / Ohtum, succesorul lui Glad pe tronul ducatului bănățean.¹⁷ „Ducele” bănățean poartă un nume vădit turanic, se pare, de origine pecenegă.¹⁸ De altfel, nu este exclus ca el să fie chiar român. Ahtum stăpânea teritoriul delimitat de Crișul Alb la nord, Tisa la vest, Dunăre la sud; spre est, stăpânirea principelui bănățean se întindea, probabil, până în Țara Hațegului și zona Munților Apuseni: „Serviebat namque eidem terra a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin et Zeren, quae omnia sub sua concluserat potestate”, („Îi era închinată astfel aceluia om țara de la râul Criș până la părțile Ardealului și până la Vidin și Severin, care toate se aflau sub puterea lui”).¹⁹ Ducatul lui Ahtum îngloba teritoriul ducatului stăpânit mai înainte de Glad; la nord, autoritatea lui Ahtum se întindea și asupra ținutului dintre Mureș și valea celor trei Crișuri, regiune care fusese stăpânită odinioară de ducele Menumorut. În a doua jumătate a secolului al X-lea, în împrejurări necunoscute, acest teritoriu a fost alipit la voievodatul bănățean probabil de către Ahtum.²⁰ „Țara” lui Ahtum, cu o suprafață totală de circa 40000 de km², se

¹⁶ Eugen Glück, *Câteva considerații preliminare privind lucrarea „Deliberatio” (sec. al XI-lea)*, în „Ziridava” X, 1978, p. 189, 191 (prescurtată *infra*, *Considerații privind lucrarea „Deliberatio”*); vezi și Ioan Hațegan, *Habitat și populație în Banat (secolele XI-XX)*, Ed. Mirton, Timișoara, 2003, p. 37.

¹⁷ Cronica lui Anonymus, care, potrivit unor cercetări mai noi, ar fi cunoscut episodul lui Ahtum din *Legenda maior*, îl menționează de trei ori pe Ohtum drept rudă și urmaș al lui Glad; Anonymus, *Gesta Hungarorum*, traducere, prefață, introducere și note de G. Popa Lisseanu, Ed. Mentor, București, 2001, XI: „... quidam dux nomine Glad de Bundyn castro egressus adiutorio Cumanorum, ex cuius progenie Ohtum fit natus...” („... un oarecare duce, pe nume Glad care a ieșit cu ajutorul Cumanilor [n. tr. Pecenegilor] din fortăreața Vidin și din a cărui urmași s-a născut Ohtum...”); Anonymus, *Gesta Hungarorum* XLIV: „... mitterent exercitum contra Glad ducem, qui dominium habebat a fluvio Morus usque ad castrum Horom, ex cuius etiam progenie longo post tempore descenderat Ohtum quem Sunad interfecit...; ... et cum vellent transire amnem Temes venit obviam eis Glad, a cuius progenie Ohtum descendit...”, („... să trimită o armată împotriva ducelui Glad care își avea domnia de la râul Mureș până la fortăreața Horom, din al cărui neam multă vreme după aceea pogorâse Ohtum, pe ca l-a omorât Sunad...; ... și când [oștile maghiare] au voit să treacă peste râul Timiș, le-a ieșit înaintea Glad, din neamul căruia se trage Ohtum...”); în legătură cu cunoașterea de către Anonymus a *Legendei maior* a se vedea Florin Curta, *Transilvania în jurul anului 1000*, în „Ephemeris Napocensis”, XII, 2002, p. 268 (prescurtat *infra*, *Transilvania...*).

¹⁸ Antroponimicul *Ahtum* (în maghiară *Ajton*) se reflectă în toponimie: *Ajton*, așezare în județul Caraș-Severin, fost *Ahton* la 1458; *Ajton* și *Ajtonmonostora* în județul Arad; *Ajton* în județul Cluj, numit în 1345 chiar *Ahtum*; reflectarea în toponimie a numelui *Ahtum* este „un semn că personajul a intrat în conștiința publică”, vezi, Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 130.

¹⁹ *Legenda maior* 10, p. 28.

²⁰ I. Hațegan, *op. cit.*, p. 37; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 123; Adrian Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Ed. De Vest, Timișoara, 1995, p. 111 (prescurtată *infra*, *Banatul...*); E. Glück, *Contribuții...*, p. 93-94.

învecina la sud cu Țaratul Bulgar, apoi cu Imperiul bizantin (începând din 1001), la apus cu Regatul Maghiar, la nord cu teritoriile controlate de Ungaria și la est cu formațiunea statală din Transilvania.²¹

Voievodul bănățean și-a stabilit reședința la *Urbs Morisena* (actualul Cenad, jud. Timiș), așezare situată în centrul voievodatului său. Din contextul *Legendei maior* reiese că Cenadul era o așezare importantă în curs de urbanizare, atât în perioada anterioară cuceririi maghiare, cât și după aceea când avea să devină centru episcopal și de comitat. Așa se explică că în izvorul nostru „cetatea de scaun” a lui Ahtum este denumită cu termenii de *urbs* sau *civitas* care, în acest caz, au o accepțiune generală, de așezare mai dezvoltată, dar și de oraș propriu-zis; este evident faptul că cei doi termeni definesc o structură protourbană, altfel spus o așezare cu caracter urban incipient care era în același timp centru politicoadministrativ și bisericesc. Deși *Morisena* nu apare atestată explicit în izvoare ca dispunând de fortificații, în realitate a fost o așezare fortificată; s-a presupus că ea era întărită cu o fortificație cu val de pământ și palisadă de lemn înconjurată cu șanț; la existența acestui tip de fortificație trimite termenul de *castrum* prin care *Legenda maior* denumește capitala ducatului lui Ahtum. Acest termen este utilizat, în general, de izvoarele medievale din secolele XI-XII pentru a denumi fortificațiile unei așezări sau cetățile propriuzise.²² Capitala ducatului bănățean era situată într-o poziție strategică, în centrul unei zone neinundabile și deosebit de fertile, situată în mijlocul unor mlaștini și păduri care constituiau o barieră naturală greu de trecut.²³

1. Viața economică și structura socială

Izvoarele ne informează că principalele îndeletniciri ale populației erau în primul rând agricultura și creșterea animalelor; se cultivau mai ales cerealele: grâul și orzul. Pe la 1030, regele Ștefan I a instituit decima ecleziastică în ținuturile păstorite de Gerard, alcătuită evident și din grâne.²⁴ *Legenda maior* menționează o roabă care măcina grâul cu râșnița.²⁵ De altfel, descoperirea mai multor cuptoare de pâine în așezările cercetate de către arheologi indică prelucrarea superioară a cerealelor.²⁶ În *Deliberatio* găsim o aluzie referitoare la cultura orzului care servea drept hrană pentru animale.²⁷

²¹ *Ibidem*; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 123.

²² *Legenda maior* 8, p. 27: ... *dabo illi civitatem Morisenam, ut in ipsa episcopus ordinetur...*; ... *ecce dedi tibi hodie episcopatum urbis Morisena...*; *ibidem* 10, p. 28, 29: ... *princeps in urbe Morisena nomine Achtum...*; ... *construxit in urbe Morisena monasterium in honore beati Joannis Baptistae; corpora vero Christianorum ... duxerunt in Moroswar.* În general, în sursele scrise din secolele XI-XII, prin termenii *urbs* și *civitas* este denumită o așezare civilă; Petru Iambor, *Izvoarele istorice și terminologia privind așezările fortificate din sec. IXXIII*, în „Acta Musei Napocensis”, nr. 26-30, II, 1989-1993, p. 12, 14-15 (prescurtat *infra*, *Izvoarele...*); de asemenea, vezi, Ștefan Matei, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise*, în „Banatica”, nr. 5, 1979, pp. 256-257; Mircea Rusu, *Castrum, urbs, civitas, (Cetăți și „orașe” transilvănene din sec. IX-XIII)* în „Acta Musei Napocensis”, nr. 8, 1971, pp. 198-199; 200.

²³ I. Hațegan, *op. cit.*, p. 37; *Legenda maior* 14, p. 33: „Et in ejusdem regionis parte silvosa, quae usui porcorum erat apta, sita erat quaedam villa, in qua meridie hospitatus est” pentru clima, mediul și condițiile de habitat din zona Cenadului în Evul Mediu se poate consulta în acest volum lucrarea lui Dorel Micle, *Cenadul în contextul geografiei istorice. O analiză a evoluției condițiilor de habitat.*

²⁴ *Legenda maior* 11, p. 30: „Ego autem comitibus meis praecipiam ut a populo tempore suo decimas exigant in bladis, quibus utaris”, („Iar eu voi porunci comiților mei să ceară la vreme de la norod dijme în grâne de care te vei folosi”).

²⁵ *Ibidem* 14, p. 33: „... mulier quae cantat ancilla est hujus hospitis apud quem hospitatur, quae molit triticum domini suo, tempore quo alia molendina in regione ista reperiri omnino non possunt [...] Ait Waltherus: arte et labore, non quolibet trahendo jumento, se propria manu circumferendo”; E. Glück, *Contribuții...*, p. 94, 96; I. Hațegan, *op. cit.*, p. 38.

²⁶ I. Hațegan, *op. cit.*, p. 38.

²⁷ *Deliberatio* VII, p. 74: „Ordeum servile et iumentorum cibarium”.

Creșterea animalelor este ilustrată prin menționarea hergheliilor de cai neîmblânziți ai lui Ahtum, ținută sub pază pe câmp sau în grajduri.²⁸ Importanța deosebită a creșterii cailor rezultă dintr-un episod în care episcopul îi biciuiește pe oamenii care nu se interesează de nimic altceva decât de valoarea cailor.²⁹ De asemenea se menționează mulțimea cirezilor de bovine.³⁰ Din gospodăriile populației locale nu lipseau porcii care-și găseau hrană din belșug în pădurile din jurul așezărilor.³¹ Chiar și oamenii de rând dețin animale: cai, boi și oi, pe care le ofereau în dar episcopului, însă Gerard respinge aceste practici, considerându-le inadmisibile.³²

Izvoarele ne furnizează mărturii despre cultura viței de vie și producerea vinului, atât pentru consum, cât și pentru cult. În *Deliberatio* episcopul Gerard face o referire la cultura viței de vie, constatând că via nesăpată este năpădită de buruieni care o distrug.³³ Această informație poate fi corelată cu cea furnizată de *Legenda maior*, unde se vorbește despre faptul că vinul destinat cultului era păstrat, prin grija episcopului, probabil într-o pivniță sau un cavou.³⁴ Aceste informații succinte demonstrează cultura intensă a viței de vie, precum și preocuparea preoților din Cenad de a selecționa vinul cultic din mai multe soiuri locale de calitate.

În *Legenda mare* sunt menționate o serie de edificii religioase, ceea ce presupune dezvoltarea meșteșugurilor. Este amintită mănăstirea de rit răsăritean de la Morisena, ridicată de către Ahtum încă de la sfârșitul secolului al X-lea;³⁵ activitatea de construcție a rămas intensă, chiar și după moartea ducelui, când au fost înălțate mănăstirea „Sfântul Gheorghe” de la Oroszlámos și numeroase biserici, atât în târgurile și satele fostului ducat al lui Ahtum, cât și în Morisena-Cenad, reședința episcopală a lui Gerard.³⁶ Transportul de sare pe râul Mureș implica existența unei infrastructuri, construirea unor cheiuri și a altor amplasamente, precum și construirea și reparația ambarcațiunilor. *Legenda mare* menționează porturile de pe Mureș.³⁷

Un alt meșteșug practicat pe scară largă de către autohtoni a fost și prelucrarea metalelor la care se face aluzie în *Legenda maior*, unde ni se relatează că localnicii i-ar fi oferit drept cadouri episcopului Gerard, inele și alte podoabe de aur.³⁸

²⁸ *Legenda maior* 10, p. 28: „Equorum eciam indomitorum multitudinem habebat innumerabilem, exceptis his, quos pastores in domibus sub custodia servabant”.

²⁹ Apud E. Glück, *Considerații privind lucrarea „Deliberatio”*, p. 191.

³⁰ *Legenda maior* 10, p. 28: „Erant ei pecora infinita, quae omnia habebant pastores suos deputatos, insuper allodia et curias”; E. Glück, *Considerații...*, p. 96.

³¹ *Legenda maior* 14, p. 33: „Et in ejusdem regionis parte silvosa, quae usui porcorum erat apta, sita erat quaedam villa, in qua meridie hospitatus est”.

³² *Ibidem*, 12, p. 31: „Cumque surrexissent a mensa, obtulerunt episcopo varia dona et munera et clenodia, videlicet equos, boves et oves...”; E. Glück, *Contribuții...*, p. 97; Idem, *Considerații privind lucrarea „Deliberatio”*, pp. 191-192.

³³ *Deliberatio*, VII, pp. 124-125: „Gramen siquidem nimis adhaeret terrae, vineisque valde nocivum, ut ex usu cognoscimus, et sine magno labore radicitus non aufertur...”, („Jarba este adânc înfîptă în pământ, iar în podgorii este foarte dăunătoare, precum știm din practică, și nu se poate deștrădăcina fără mare osteneală...”); E. Glück, *Contribuții...*, p. 97; Idem, *Considerații privind lucrarea „Deliberatio”*, p. 192.

³⁴ *Legenda maior* 14: „Circa vero ecclesiasticam monasterii curam in tantum sollicitus erat, ut aestivo tempore vascula in domo Domini glacie plena ponerentur, in quibus lagena cum optimo vino quod invenire poterat, pro consecracione sanguinis Domini servaretur”, p. 33.

³⁵ A. Bejan, *Banatul...*, pp. 114-115; vezi și Petru Iambor, Ștefan Matei, Adrian Bejan, *Cercetări arheologice în așezarea feudal-timpurie de la Cenad (1974, 1975)*, în „Ziridava”, XIV, 1982, pp. 92-93 (prescurtată *infra*, *Cercetări arheologice...*).

³⁶ *Legenda maior* 11, p. 30 ; 12, p. 31.

³⁷ *Ibidem* 10, p. 28.

³⁸ *Ibidem* 12, p. 31; menționăm aici și tezaurul descoperit la Sânnicolaul Mare în 1799 care, potrivit mai multor istorici, i-ar aparține lui Ahtum sau nobililor săi; Răzvan Theodorescu nu exclude posibilitatea ca unele piese

O ramură importantă a economiei ducatului lui Ahtum a fost comerțul cu sare, exploatată din Transilvania și transportată cu plutele pe râul Mureș. În porturile de pe Mureș, până la Tisa, Ahtum a instituit vameși și paznici pentru vămuirea plutele ce transportau sarea extrasă din Transilvania.³⁹ Se știe că sarea și fierul au constituit resurse indispensabile pentru funcționarea comunităților omenești în Evul Mediu. După dispariția lui Ahtum, regalitatea maghiară s-a îngrijit de exploatarea și protejarea acestor resurse asupra cărora a instituit un monopol regal. Sarea era depozitată în anumite locuri de unde beneficiarii își ridicau cantitățile cuvenite sau echivalentul lor în bani, conform actelor de donație. Astfel de depozite sau cămări regale de sare existau la Seghedin, Sălacea, Arad și Lipova. Cetățile Lipova și Șoimoș aveau rolul să protejeze minele de sare din vecinătatea lor.⁴⁰ S-a presupus că a treia parte a veniturilor încasate din vămuirea sării îi revenea episcopiei conduse de către Gerard de Cenad.⁴¹ În plus, toate mănăstirile aflate sub jurisdicția Sfântului Gerard au fost dispensate de taxa pentru vămuirea sării. Multe mănăstiri din Occident și din Imperiul bizantin dețineau saline și aveau venituri de pe urma exploatării sării. Ele dispuneau de mijloacele necesare și de mâna de lucru specializată pentru exploatarea și comercializarea sării. De exemplu în Lorena, episcopul și bisericile din Metz dețineau dreptul de extracție a sării. În Bizanț, mănăstirea „Sfântul Dumitru” din Thesalonic și mănăstirea coptă a Sfântului Simeon din Egiptul de Sus posedau saline. Prin analogie cu aceste exemple, s-ar putea presupune că atât Chanadinus, cât și Gerard au beneficiat de venituri substanțiale de pe urma exploatării și valorificării sării.⁴² De altfel, dintr-o relatare mai târzie, de pe la 1184-1185, a lui Ioan de Lyon, aflăm că episcopul de Cenad realiza 2000 de mărci din valorificarea sării.⁴³

Legenda maior ne furnizează o serie de informații despre categoriile sociale ale epocii. Populația era stratificată în acord cu evoluția feudală timpurie a societății. Principele sau ducele era un mare proprietar de pământ. El era înconjurat de nobili (*optimates*, *principes* sau *nobiles*) care dețineau întinse proprietăți funciare și curți proprii (*curia*).

O parte a populației era dependentă în grade diferite de principe, nobili și Biserică. O treime din populația *Morisenei* servea mănăstirii de rit răsăritean a lui Ahtum. Păstorii aveau grijă de hergheliile de cai și turmele de animale ale ducelui și nobililor. Țăranii lucrau moșiile nobililor. Același aspect al dependenței personale este ilustrat în episodul în care este amintită roaba care măcina grâul la râșniță în curtea stăpânului; într-un alt pasaj se vorbește despre un răufăcător pe care Chanadinus îl condamnă pentru faptele sale și care scapă de pedeapsă refugiindu-se în Biserică al cărei rob va deveni mai târziu.⁴⁴

---

aparținând acestui tezaur să fi fost lucrate cu măiestrie de către meșterii locali; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (Secolele X-XIV)*, Ed. Academiei, București, 1974, pp. 116-124.

³⁹ *Idem* 10, p. 28; vezi și E. Glück, *Contribuții...*, p. 99.

⁴⁰ P. Iambor, *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în „Acta Musei Napocensis”, nr. 19, 1982, p. 76, 81 (prescurtat *infra*, *Drumuri...*); A. A. Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005, p. 331.

⁴¹ Geza Kovach, *Date cu privire la transportul sării pe Mureș în secolele X-XIII*, în „Ziridava”, XII, 1980, pp. 193-199, *apud* Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 112, nota 24.

⁴² Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 112, n. 25; 113-114.

⁴³ P. Iambor, *Drumuri...*, p. 76.

⁴⁴ *Legenda maior* 10, p. 28; Adrian Bejan, *Contribuții la istoria și arheologia Banatului în mileniul I d. Hr. și începutul feudalismului*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2006, p. 155; I. Hațegan, *op. cit.*, p. 39; Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 109-110; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, pp. 124-125.

2. Organizarea politică

Din punct de vedere politic, voievodatul lui Ahtum reprezenta o formațiune prestatală bine organizată și puternică. În *Legenda maior*, el este numit *terra* sau *regnum*, în timp ce la Anonymus apare ca *ducat* sau *patrie*. Faptul că izvoarele narative denumesc voievodatul cu termenul de *regnum* denotă întinderea sa teritorială, o existență de sine stătătoare și o organizare social-economică, politică și militară temeinică.⁴⁵ *Legenda maior* relatează că principele (*princeps*) Ahtum era un domnitor foarte puternic și foarte slăvit pentru virtutea și puterea sa: „... potens valde... qui nimium gloriabatur in virtute et potentia sua.”⁴⁶ Puterea politică a lui Ahtum se întemeia pe sprijinul nobilimii și pe o oaste numeroasă recrutată din rândul populației locale: „...confidens in multitudine militum et nobilium suorum”).⁴⁷ Ahtum a creat un aparat administrativ și fiscal, care asigura paza și vămuirea, aducând conducătorului venituri importante.

Ahtum dispunea de o armată numeroasă, așa cum aflăm din *Legenda maior*, care vorbește despre un număr relativ ridicat de ostași și sugerează chiar o ierarhie militară. În fruntea armatei lui Ahtum se afla, probabil, Chanadinus, care avea o înaltă funcție la curtea voievodului bănățean.⁴⁸ Menționarea cailor crescuți special, a hergheliilor de cai, presupune existența unor trupe de cavalerie redutabile alături de pedestrași.

Ahtum dispunea și de fortificații la care izvorul nostru doar face aluzie. La începutul secolului al XI-lea, *Legenda maior* ne relatează despre existența la Cenad a unei așezări urbane fortificate, aparținând populației autohtone, unde își avea reședința voievodul Ahtum. După înfrângerea lui Ahtum de către oștile maghiare conduse de Chanadinus, vechea sa reședință – *Morisena* – se va numi *urbs Chanadina* de la numele învingătorului, Chanadinus: „Ab hac die urbs illa non vocabitur Morisena, sed urbs Chanadina...”⁴⁹ În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, călătorul turc Evlia Celebi a descris cetatea interioară ca fiind patrulateră. În exteriorul ei se găsea un „oraș” de asemenea protejat de palisade.⁵⁰ Pornind de la descrierea lui Evlia Celebi privind forma și mărimea cetății și a orașului Cenad, confirmată în bună parte de planul rămas de la Ferdinand Marsigli de la începutul secolului al XVII-lea, s-a stabilit că vechea fortificație și așezare din secolul al XI-lea s-ar plasa în zona centrală a localității de astăzi, într-un perimetru delimitat de clădirile celor trei biserici actuale (bisericele ortodoxă română și sârbă și cea romanocatică).⁵¹

⁴⁵ I. Hațegan, *op. cit.*, p. 39; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 125; Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 91.

⁴⁶ *Legenda maior* 10, p. 28.

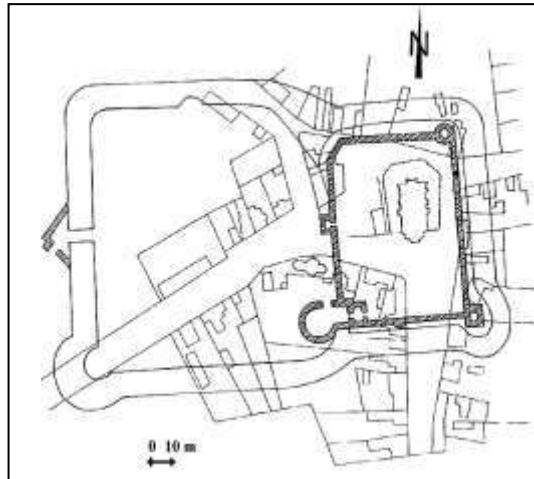
⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Legenda maior* 10, p. 28: „Et erat quidam miles valde honoratus, nomine Chanadinus, qui coeteros dignitate praecellebat, quibus ipsum dominus praeposuerunt”; I. Hațegan, *op. cit.*, p. 40; cronicarul turc Terdzüman Mahmud afirmă că Chanadinus era comandantul garnizoanei cantonate într-una dintre fortărețele controlate de Ahtum, *apud* Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, pp. 125-126; I. Hațegan, *op. cit.*, p. 40.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 30.

⁵⁰ Evlia Celebi, *Carte de călătorii* (ed.) Mustafa Ali Mehmed în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, pp. 647-648.

⁵¹ Petru Iambor, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, p. 84; I. Hațegan, *op. cit.*, p. 40; A. Bejan, *op. cit.*, p. 115; vezi și Dorel Micle, *Cenadul în contextul geografiei istorice. O analiză a evoluției condițiilor de habitat*, Fig. 6.

Fig. 1. Planul general al cetății Cenad

(Apud A. A. Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005, Anexă CD-ROM, Ilustrație, *Fortificațiile zonei*, Fig. 26)

Din punct de vedere geopolitic, formațiunea prestatală bănățeană se situa în zona de interferență ale celor două mari puteri ale epocii, Regatul maghiar și Imperiul bizantin. Schimbările survenite pe plan internațional la începutul secolului al XI-lea erau defavorabile pentru ducatul lui Ahtum. Regele maghiar Ștefan I a inițiat o politică expansionistă înspre est, având drept obiectiv cucerirea Transilvaniei și a Banatului. În urma victoriei regelui maghiar asupra ducelui transilvănean Gyula, la Alba-Iulia (1002), o parte a Transilvaniei a fost anexată Regatului maghiar.⁵² În fața expansiunii maghiare, voievodatul lui Ahtum devenea foarte vulnerabil. În această situație, ducele Ahtum s-a orientat spre alianța cu Imperiul bizantin, în condițiile în care, în 1002 sau 1004, împăratul Vasile al II-lea Macedoneanul i-a înfrânt pe bulgari, cucerind Vidinul și restabilind astfel granița imperială pe Dunăre, în imediata vecinătate a Banatului.⁵³ Acesta este momentul în care Ahtum a devenit vasalul împăratului bizantin, așa cum lasă să se înțeleagă pasajul din *Legenda maior* în care se afirmă că Ahtum „a primit autoritatea de la greci” (*accepit autem potestatem a Graecis*), dacă nu cumva această autoritate se raporta la construirea de către ducele bănățean a mănăstirii de rit răsăritean din Morisena.⁵⁴ Recunoașterea suzeranității lui Vasile al II-lea de către ducele bănățean și deci integrarea voievodatului bănățean în sfera de influență politică a Bizanțului, au fost pecetluite prin botezul în rit răsăritean a lui Ahtum săvârșit la Vidin.⁵⁵

3. Conflictul dintre voievodul Ahtum și regele maghiar Ștefan I

Episodul central al *Legendei maior* îl constituie disputa dintre principele Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei. Declanșarea conflictului dintre cei doi ar fi survenit ca urmare a intenției regelui maghiar de a controla traficul cu sare pe râul Mureș și veniturile realizate din comerțul cu sarea exploatată din

⁵² Ștefan Pascu, Răzvan Theodorescu (coord.), *Istoria românilor*, vol. III: *Genezele românești*, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 236; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, pp. 144-145.

⁵³ Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 128; E. Glück, *Contribuții...*, pp. 100-101.

⁵⁴ *Legenda maior* 10, p. 28: „Accipit autem potestatem a Graecis et construxit in praefata urbe Morisena monasterium in honore beati Joannis Baptistae...”; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 128.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 28: „Ahtum ... qui secundum ritum Graecorum in civitate Budin fuerat baptizatus”; A. Bejan, *Banatul...*, p. 129.

Transilvania; potrivit izvorului nostru, aceste venituri i-ar fi fost uzurpate regelui Ștefan I de către Ahtum.⁵⁶ Fără îndoială, disputa pentru acapararea veniturilor realizate din traficul și comerțul cu sare trebuie să fi fost doar pretextul conflictului dintre Ahtum și Ștefan I. În realitate, regele maghiar urmărea să înglobeze teritoriul voievodatului bănățean în cadrul regatului maghiar.⁵⁷

Ștefan I a declanșat campania militară împotriva lui Ahtum, după ce, în prealabil, el l-a supus unei veritabile anchete pe Chanadinus – un înalt demnitar al lui Ahtum⁵⁸ – care, fiind suspectat că ar fi organizat un complot pentru a-l anihila pe principele bănățean, s-ar fi refugiat la curtea regală maghiară.⁵⁹ *Legenda mare* ne relatează că Chanadinus a câștigat în scurt timp încrederea regelui maghiar, care în urma informațiilor furnizate de fostul „nobil” al lui Ahtum, s-a decis să declanșeze campania împotriva voievodului bănățean. Mai mult, Ștefan I i-a încredințat lui Chanadinus conducerea trupelor maghiare care urmau să participe la campania militară împotriva lui Ahtum.⁶⁰ În plus, izvorul nostru menționează că Chanadinus a fost rebotezat după ritul apusean,⁶¹ informație a cărei veridicitate a fost pusă la îndoială, pe bună dreptate, de către unii istorici. În legătură cu „rebotizarea” lui Chanadinus după ritul apusean, s-a afirmat că în acest caz este vorba de „injoncțiunea în *Legendă* a unei atitudini tipice pentru secolul al XIV-lea, deoarece în secolul al XI-lea, când fixăm acest episod, nu se pune sub nicio formă problema nerecunoașterii botezului «grec», fiind confirmată universal validitatea botezului în diverse rituri.”⁶² Diferențele dogmatice și de cult între Răsărit și Apus s-au accentuat după Marea Schismă din 1054 și mai ales de-a lungul secolului al XIII-lea. Așadar, rebotezarea lui Chanadinus poate fi considerat un element anacronic inserat în *Legenda maior*, probabil în secolul al XIII-lea sau cel mai târziu la începutul secolului următor.⁶³

O problemă foarte controversată o constituie momentul desfășurării conflictului dintre Ahtum și regele Ștefan I; până acum au fost avansate mai multe date posibile, și anume anii 1003/1004, 1018, 1028⁶⁴ sau 1034⁶⁵. Majoritatea istoricilor sunt de părere că, conflictul militar dintre trupele maghiare și

⁵⁶ *Legenda maior*, 10, p. 28: „... [Ahtum] usurpabat sibi potestatem super sales regis descendentes in Morosio constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Ticiam tributarios et custodes, conclusitque omnia suo tributo”.

⁵⁷ Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 92; printre altele, motivele de ordin economic l-au determinat pe regele Ștefan I să cucerească Transilvania și Banatul; aurul, sarea și celelalte bogății ale Transilvaniei și Banatului au constituit un puternic imbold pentru regele maghiar să subjuge aceste teritorii; Șt. Pascu, R. Theodorescu (coord.), *op. cit.*, vol. III, p. 234, 238.

⁵⁸ Anonymus afirmă că Chanadinus era nepotul regelui Ștefan I; vezi *Gesta Hungarorum* XI, p. 35: „... ex cuius progenie Ohtum fit natus, quem postea longo post tempore sanctis regis Stephani, Sunad filius Dobuca, nepos regis in castro suo iuxta Morisium interfecit eo” („... din ai cărui urmași s-a născut Ohtum, pe care mai târziu, după un lung timp, în vremea regelui Ștefan cel Sfânt, l-a omorât în fortăreața sa de lângă Mureș, Sunad [n.n. Chanadinus], fiul lui Dobuca, nepotul regelui...”). Documentele din secolul al XIII-lea arată că familia lui Chanadinus posedă întinse domenii, dintre care unele, situate la vest de Morisena, în zona Mureșului, ar putea să fie proprietăți străbune, deținute din vechime; E. Glück, *Contribuții...*, p. 95.

⁵⁹ *Legenda maior* 10, p. 28: „Hic [Chanadinus]” accusatus est apud dominum suum ardua accusatione, pro qua ipsum dominus interficere cogitabat, cumque observaret tempus quo eum perderet, loquens secum in dolo, quod ipsum Chanadinum non latuit. Unde fugiens occulte venit ad regem...”.

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 28-29.

⁶¹ *Ibidem*: „... [Chanadinus] quem rex ad Christum convertendo baptizavit. [...] Respondit Chanadinus: «sic Christianis novus Christianus sum, noviter baptizatus novum subire proelium volo, paratus sum mori et vivere vobiscum»”.

⁶² Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 93.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ I. Hațegan, *op. cit.*, p. 41; Alexandru Madgearu, *Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei*, în „Banatica”, nr. 12, 1, 1993, p. 5-12; A. Bejan, *Banatul...*, p. 127-128; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 128.

⁶⁵ Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 93-94.

oastea lui Ahtum a avut loc în 1028⁶⁶ și s-a derulat în două etape. În *Legenda maior* se relatează că trupele lui Chanadinus au traversat râul Tisa printr-un loc neprecizat, care ar putea fi localizat la Szegeđ și Kenesna, singurele vaduri accesibile în această zonă. Îndată după trecerea Tisei, maghiarii au întâmpinat o puternică rezistență din partea trupelor lui Ahtum care, într-o primă fază, au reputat o victorie însemnată. Lupta s-a încheiat în jurul prânzului; trupele maghiare s-au retras în trei direcții diferite, la vest de Aranca, spre Mureș și Tisa. Până spre seară, trupele maghiare sau regrupate pe dealul Oroszlámos, unde Chanadinus și-a stabilit tabăra în timpul nopții. La rândul său, voievodul Ahtum și-a așezat tabăra pe o câmpie numită Nagyenez, localizată la 50 de km spre est de Tisa, unde se află actuala localitate Tomnatic.⁶⁷ În timpul nopții, lui Chanadinus i s-a arătat în vis un leu care l-a îndemnat să pornească de îndată la luptă și va obține numaidecât victoria asupra dușmanului. Chanadinus l-a invocat prin rugăciuni pe Sfântul Gheorghe pentru a-i veni în ajutor, promițând că va ridica o mănăstire în cinstea sa, în cazul în care va fi victorios în luptă. După ce Chanadinus a relatat visul trupelor sale, în aceeași noapte, maghiarii au năvălit asupra oștii lui Ahtum pe care l-au înfrânt, obținând astfel o victorie strălucită.⁶⁸ În ciuda informațiilor furnizate de *Legenda maior*, este greu de crezut că voievodatul lui Ahtum a fost cucerit doar în două zile, având în vedere puterea militară și resursele economice ale ducelui bănățean. Înfrângerea și dispersarea trupelor maghiare într-un spațiu destul de vast, pe la mijlocul zilei, nu le-ar fi permis o regrupare rapidă până spre seara aceleși zile, astfel încât să reia lupta în timpul nopții. Mult mai plauzibilă pare ipoteza că luptele dintre cele două armate ar fi cuprins o zonă mult mai extinsă decât cea aflată în vecinătatea confluenței dintre Tisa și Mureș; ele s-au extins chiar și în zona de pe cursul inferior al Mureșului.⁶⁹

Cei căzuți în luptă au fost înmormântați în cimitirul mănăstirii grecești din Morisena, deoarece în acea vreme nu exista altă mănăstire în zonă.⁷⁰ Arheologii au descoperit patru morminte, din păcate fără inventar, care au fost datate, pe baza fragmentelor de ceramică descoperite în stratul de deasupra nivelului lor de construcție, în prima jumătate a secolului al XI-lea. Nu este exclus ca aceste morminte să aparțină cimitirului mănăstirii Sfântul Ioan Botezătorul, unde potrivit *Legendei mari*, au fost îngropate trupurile soldaților căzuți în luptă.⁷¹

Un element care merită analizat în fragmentul în care se narează încleștarea dintre oastea lui Chanadinus și cea a lui Ahtum este visul și viziunea pe care le-a avut Chanadinus, în noaptea dinaintea victoriei. El l-a invocat pe Sfântul Gheorghe pentru a-l susține în luptă; se știe că Sfântul Gheorghe

⁶⁶ I. Hațegan, *op. cit.*, p. 41; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 128; E. Glück, *Contribuții...*, p. 105.

⁶⁷ *Legenda maior* 10, p. 29: „Cumque transissent Ticiam, inierunt certamen contra Achtum et exercitum eius. Factusque est fragor” et sonitus magnus et duravit bellum usque ad meridiem et ceciderunt vulnerati multi hinc et inde ex utraque parte. Unde exercitus Chanadini fugam iniens latuit in vepribus Kwkyner et in Zewreg et in omni Canysa usque Ticiam. Chanadinus autem eadem nocte castra metatus est ad quendam montem, quem postea Orozlanus nuncupavit. Achtum autem posuit castra sua in campo nomine Nagenz...”. Între localitățile Zewreg (azi Szőreg în Ungaria), situată la confluența Tisei cu Mureșul și Canysa (azi Nova Kanija în Serbia), situată tot pe Tisa este o distanță de aproximativ 25 km în linie dreaptă. Localitatea Kwkyner, astăzi dispărută, se găsea pe drumul dintre Zewreg și Morisena, la aproximativ 10 km sud-vest de reședința lui Ahtum și la circa 30 km de Tisa; E. Glück, *Contribuții...*, p. 106; cf. I. Hațegan, *op. cit.*, p. 42.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 29: „... Igitur Chanadinus noctem illam ducens insomnem, orabat ad sanctum Georgium martyrem, ut sibi a Domino coeli auxilium impetraret, votumque vovit, ut si adversarii victor existeret, in loco oracionis quo genua flexerat in terra, in honore eius monasterium aedificaret. Cumque prae nimio labore et fatigacione ipsum sopor invassisset, apparuit ei in somnis forma leonis stans ad pedes eius...”.

⁶⁹ I. Hațegan, *op. cit.*, p. 43; E. Glück, *Contribuții...*, p. 106.

⁷⁰ *Legenda maior* 10, p. 29: „Corpora vero Christianorum qui ceciderunt in proelio tollentes, duxerunt in Moroswar et sepelierunt in cimiterio sancti Joannis Baptistae, in monasterio Graecorum, quia in eadem provincia aliud monasterium illis temporibus non erat”.

⁷¹ P. Iambor, Șt. Matei, A. Bejan, *Cercetări arheologice...*, pp. 90-91.

este cinstit în Biserica Ortodoxă.⁷² Leul, dincolo de multitudinea de semnificații biblice, îl semnifică pe Sfântul Apostol și Evanghelist Marcu, patronul Veneției; este posibil ca motivul leului să nu figureze inițial în textul *Legendei*, el fiind probabil adăugat la o dată mai târzie.⁷³ Informațiile referitoare la Chanadinus pe care ni le furnizează *Legenda maior* ne determină să ne îndoim că el a fost rebotezat după ritul apusean. Faptul că Chanadinus și-a înmormântat soldații căzuți în luptă în cimitirul mănăstirii grecești din Morisena, dorința lui de a construi o mănăstire închinată Sfântului Gheorghe, unde i-a transferat pe monahii greci de la mănăstirea din Morisena acreditează ipoteza că fostul supus al lui Ahtum a rămas în continuare un adept al ritului răsăritean și nu a devenit „catolic.”⁷⁴

Legenda maior ne lasă să înțelegem că după înfrângerea voievodului bănățean a urmat o perioadă de timp în care Chanadinus și-a impus treptat autoritatea în fostul voievodat al lui Ahtum. El nu a procedat imediat la o reorganizare a teritoriului cucerit. Chanadinus va acționa în calitate de vasal al regelui maghiar care l-a numit nu doar comite de Cenad (*comes provinciae Chanadiensis*) ci și *princeps domus regis*, „așadar funcționarul cu cel mai înalt grad din întreaga ierarhie a regatului maghiar”. Mai mult, Ștefan I l-a autorizat pe Chanadinus să numească vechea cetate de scaun al lui Ahtum după numele său (*Urbs Chanadina*). Așadar, vechea Morisena s-a transformat într-o cetate regală, devenind probabil de la jumătatea secolului al XII-lea centrul comitatului Cenad, atestat documentar de-abia în 1197.⁷⁵

4. Viața bisericească

Din *Legenda maior* reiese în mod clar că în voievodatul bănățean religia dominantă a fost creștinismul de rit oriental. Însuși ducele Ahtum s-a botezat la Vidin după ritul grecesc („secundum ritum Graecorum in civitati Budin fuerat baptizatus”)⁷⁶ probabil în primii ani ai secolului al XI-lea (înainte sau după cucerirea bizantină a Vidinului de către împăratul Vasile al II-lea Macedoneanul în 1002 sau 1004).⁷⁷ Cu toate acestea, *Legenda maior* îl acuză pe Ahtum de poligamie („... habebat autem septem uxores, pro eo quod in religione Christiana perfectus non fuerat”),⁷⁸ ceea ce denotă că ducele bănățean a fost inițial păgân, îmbrățișând prin botez creștinismul de rit răsăritean.⁷⁹

Potrivit *Legendei maior*, Ahtum a zidit o mănăstire cu hramul „Sfântul Ioan Botezătorul” în cetatea sa de scaun, Morisena, aducând aici călugări greci și un egumen din Bizanț („... construxit in praefata urbe Morisena monasterium in honore beati Joannis Baptistae, constituens in eodem abbatem cum monachis Graecis, juxta ordinem et ritum ipsorum”),⁸⁰ ce puteau fi, la fel de bine, bulgari sau greci, dependenți fie de patriarhatul bulgar de la Ohrida (care avea o episcopie sufragână la Vidin în jur de

⁷² Ene Braniște, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească*, Ed. IBMBOR, București, 1985, p. 278; Sfântul Gheorghe este și patronul spiritual al Sfântului Gerard, care potrivit *Legendei maior*, (1, p. 23), și-a petrecut zece ani în mănăstirea San Giorgio (*Sfântul Gheroghe*) din Veneția închinată patronului și protectorului său; vezi, Șerban Turcuș, *op. cit.*, pp. 61-63.

⁷³ Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 94; tot la fel de bine, leul ar putea să-l simbolizeze pe Sfântul Gheorghe, cf. I. Hațegan, *op. cit.*, p. 42; Fl. Curta, *Transilvania...*, p. 268.

⁷⁴ Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 94-95.

⁷⁵ *Legenda maior* 10, p. 30; Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 95; I. Hațegan, *op. cit.*, p. 23, 86-87; Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. I, pp. 133-134.

⁷⁶ *Ibidem*, 10, p. 28.

⁷⁷ Dumitru Țeicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Ed. Banatica, Timișoara, 1998, p. 497.

⁷⁸ *Legenda maior* 10, p. 28.

⁷⁹ Cf. Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 88-89.

⁸⁰ *Legenda maior* 10, p. 28.

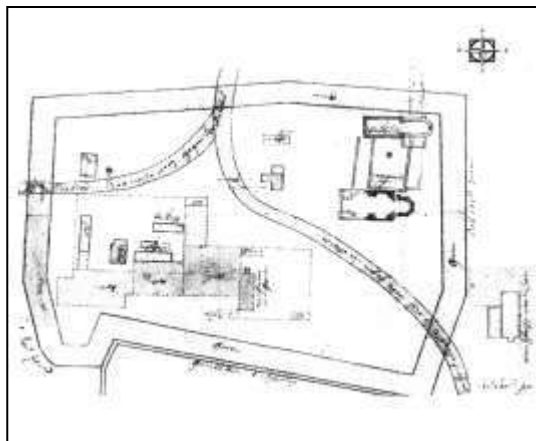
995),⁸¹ fie de arhiepiscopia bizantină fondată aici la începutul secolului al XI-lea de către împăratul Vasile al II-lea⁸². În timpul campaniei de săpături derulate în anii 1974-1975 în curtea actualei biserici catolice din Cenad, arheologii au descoperit fundațiile unei biserici care, după toate probabilitățile, ar fi aparținut mănăstirii grecești ridicată de către Ahtum la sfârșitul secolului al X-lea; în același loc au mai fost descoperite o serie de elemente arhitectonice: capiteluri, chei de boltă, fusuri de coloană, precum și sarcofagul atribuit episcopului Gerard.⁸³ O hartă a Cenadului, întocmită între anii 1701 și 1741 și publicată relativ recent aduce noi elemente cu privire la arhitectura ecleziastică din secolul al XI-lea. Pe hartă figurează planurile a două biserici situate în colțul nord-estic al incintei cetății medievale care au fost identificate cu ruinele Bisericii mănăstirii „grecești” a lui Ahtum și cele ale mănăstirii „Sfânta Maria” ridicată de Gerard în imediata vecinătate a acesteia. Biserica mănăstirii „Sfântul Ioan Botezătorul” a avut un plan dreptunghiular; absida altarului era de formă poligonală cu cinci laturi.⁸⁴

⁸¹ Dumitru Țeicu, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, p. 28 (prescurtată, *infra*, *Geografia...*) ; Șt. Pascu, R. Theodorescu (coord.), *op. cit.*, vol. III, p. 296.

⁸² După cucerirea Țaratului Bulgar al lui Samuel (1018), împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul a dat o nouă organizare bisericească teritoriilor anexate Imperiului bizantin. Printr-o diplomă imperială emisă în 1020, basileul a redus Patriarhia bulgară de Ohrida la rangul de arhiepiscopie autocefală subordonată direct împăratului și nu patriarhului ecumenic, H. Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümverzeichnisse der orientalischen Kirche II*, în „Byzantinische Zeitschrift”, nr. 2, 1893, p. 42; 46-47 (prescurtat *infra*, *Ungedruckte...*) Este foarte probabil ca structurile ecleziastice din Banat să fi fost subordonate ierarhic centrelor episcopale sud-dunărene aflate sub jurisdicția arhiepiscopiei de Ohrida. Acest fapt rezultă dintr-o diplomă emisă de Vasile al II-lea în anul 1020 care menționează episcopiile aflate sub jurisdicția arhiepiscopiei de Ohrida; între acestea figurează și *Episcopia de Braničevo* (la est de Belgrad, Serbia) de care aparțineau șase castre episcopale, printre care și cel de la *Dibiskos*, identificat de majoritatea istoricilor cu vechea așezare romană *Tibiscum* (Jupa, jud. Caraș-Severin). Unii istorici înclină să identifice *castrul Dibiskos* cu actualul oraș Timișoara; H. Gelzer, *Ungedruckte...*, p. 46; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 77; I. Hațegan, *op. cit.*, p. 41; Nelu Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 488; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Compendiu*, (ediția a II-a revăzută și întregită), Ed. Andreiana, Sibiu, 2007, p. 88; Dumitru Țeicu, *Geografia...*, pp. 26-27; A. Bejan, *Banatul...*, p. 129.

⁸³ A. Bejan, *Banatul...*, pp. 114-115; vezi și P. Iambor, Șt. Matei, A. Bejan, *Cercetări arheologice...*, pp. 92-93.

⁸⁴ Zsuzsanna Kopeczny, *The Archaeology of Medieval Sites in Timiș County (The Present Stage of Research and State of Monuments)*, în *Research, Preservation and Presentation of Banat Heritage: Current State and Long Term Strategy* (Proceedings of the Regional Conference), Vrșac, Serbia, 17-19 november 2011, City Museum of Vrșac, 2012, p. 117 (prescurtată, *infra*, *The Archaeology...*); D. Țeicu, *Geografia...*, p. 82; Heitel Suzana Móré, *Despre Biserica lui Ahtum de la Morisena (Cenad)*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, XXIII, 2005, p. 14, 16-17.

Fig. 2: Harta Cenadului din prima jumătate a secolului al XVIII-lea cu amplasamentul bisericilor și mănăstirilor medievale

(Apud Suzana Móré Heitel, Despre Biserica lui Ahtum de la Morisena (Cenad), în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, XXIII, 2005, Fig. 3)

În privința statutului mănăstirii întemeiată de Ahtum, s-ar putea presupune că ea a avut rang de *autodespotie* – nefiind dovedită nici o subordonare ecleziastică a acesteia – deoarece se pare că starețul ei dispunea de autoritate și de atribuții însemnate. Asta înseamnă că, din punct de vedere canonic, mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul de la Morisena era de sine stătătoare și nu se afla sub jurisdicția vreunei autorități laice sau ecleziastice, inclusiv a patriarhului Constantinopolului. Astfel de situații se întâlnesc în Bizanț, mai ales în zonele în care existau mănăstiri de rit răsăritean și unde autoritatea imperială nu se putea exercita în mod constant. Acestor mănăstiri li se acorda statutul de autodespotii. De exemplu, ca urmare a invaziilor arabă și apoi normandă, mănăstirile bizantine din Sicilia, care urmau regulile Sfântului Vasile cel Mare, au fost declarate autodespotice, statut care le-a fost respectat chiar și de către regii normanzi.⁸⁵ O treime din populația Morisenei servea la mănăstirea greacă a lui Ahtum („monachis autem ipsius loci ejusdem urbis tercia pars deserviebat”).⁸⁶ Acest fapt denotă că ea deținea „rolul de centru al vieții religioase care legitima activitatea politică a voievodului bănățean.”⁸⁷

II. Instalarea Sfântului Gerard ca episcop la Cenad și activitatea sa

Pentru a comemora victoria asupra lui Ahtum, Chanadinus a construit la Oroszlámos (în Banatul sârbesc) o mănăstire închinată Sfântului Gheorghe, unde au fost mutați monahii greci de la mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul din Morisena.⁸⁸ După cucerirea voievodatului bănățean, regele Ștefan I s-a preocupat de organizarea bisericească a teritoriilor luate în stăpânire, care a precedat-o astfel pe cea politică, sub forma comitatului. Prin 1030, Ștefan I a înființat la Cenad o episcopie de rit latin în

⁸⁵ Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 89-91; tot la fel de bine nu este exclus ca mănăstirea întemeiată de Ahtum să fi fost o *stavropighie*, adică o comunitate monahală aflată sub jurisdicția mitropolitului de Ohrida, în condițiile în care Ahtum devenise confederat al împăratului Vasile al II-lea, sau a mitropolitului Ioan de „Turkia”, prezent în 1028 la sinodul de la Constantinopol; cf. Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 127; E. Glück, *Contribuții...*, pp. 101-102.

⁸⁶ *Legenda maior* 10, p. 29.

⁸⁷ Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 91.

⁸⁸ *Legenda maior* 10, p. 30: „Post haec veniens Chanadinus ad locum ubi leonem in somnis viderat, in honorem beati Georgii martiris monasterium aedificavit, introducens illuc memoratos Graecos monachos de monasterio beati Joannis Baptistae una cum abbate”.

fruntea căreia l-a numit ca episcop pe Gerard de Sagredo (1030-1046).⁸⁹ Începând din acest moment „viața creștină bizantină din Banat a început să fie stânjenită prin implantarea creștinismului apusean. Totodată, Biserica de rit răsăritean a trecut pe plan secund”, în condițiile în care regalitatea maghiară a sprijinit Biserica romană căreia i-a acordat numeroase privilegii și donații. Susținerea acordată Bisericii romane de către Ștefan I a constituit o prioritate a politicii sale religioase, în condițiile în care regele maghiar s-a folosit de episcopia nou înființată la Cenad pentru a organiza din punct de vedere administrativ teritoriul cucerit.⁹⁰

Legenda Maior consacră o relatare consistentă activității episcopale a lui Gerard, care a avut trei obiective majore: transformarea Bisericii într-o importantă instituție de cultură, răspândirea creștinismului în Regatul Maghiar printr-o susținută activitate misionară și combaterea ereziilor.

Îndată după ce regele maghiar l-a chemat să ocupe funcția de episcop, Gerard a organizat *capitulul catedralei din Cenad* format din 10 sau 12 persoane (doar monahi benedictini), care urma să-l deservească în activitatea episcopală.⁹¹ Până la instalarea lor la Cenad, canonicii lui Gerard și-au avut reședința la mănăstirea Sfântul Gheorghe de la Oroszlámos, unde de altfel probabil că a rezidat și Sfântul Gerard. Șederea episcopului și a canonicilor săi la Oroszlámos s-a prelungit până la stabilirea acordului care a consfințit instalarea definitivă a lui Gerard la Cenad prin transferul monahilor greci din mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul la Oroszlámos și transformarea mănăstirii „grecești” în reședință episcopală.⁹² Potrivit *Legendei maior*, transferul instituțional s-a făcut pașnic, iar monahii greci au recunoscut autoritatea ierarhică a Sfântului Gerard. Așadar, ierarhia bisericească latină a substituit fără conflicte comunitatea monahală răsăriteană de la Morisena. *Legenda maior* ne furnizează o dovadă elocventă a comuniunii ecleziastice care domnea la Cenad, relatând că, îndată după plecarea monahilor greci la Oroszlámos, episcopul Gerard și-a început activitatea sa misionară la mănăstirea „greacă” din Cenad, botezând o mulțime de credincioși care erau aduși acolo de „comiții” maghiari împuterniciți de rege să se ocupe de difuzarea creștinismului în Pannonia: „Ducebantur eciam multi per comites, quos constituerat rex, et baptizabantur in monasterio sancti Joannis Baptistae...”⁹³ La Cenad, arheologii au scos la lumină un baptisteriu datând din secolul al XI-lea, ridicat foarte probabil, după instalarea Sfântului Gerard în noua sa reședință episcopală, ceea ce ar putea să confirme intensă activitate baptismală desfășurată aici de către episcopul venețian.⁹⁴

Așadar, în ceea ce privește monahismul din spațiul Banatului medieval după instalarea în zonă a stăpânirii maghiare (1030), se poate afirma că avem de a face cu un *condominiu latino-grec*, în sensul unei conviețuiri între monahii latini care s-au instalat în mănăstirea „Sfântul Ioan Botezătorul” din Morisena în locul monahilor greci transferați la mănăstirea „Sfântul Gheorghe” de la Oroszlámos.

⁸⁹ *Legenda maior* 11, p. 30; potrivit *Legendei maior*, în încercarea sa de a-l determina pe Sfântul Gerard să rămână la curtea maghiară, regele Ștefan I i-a promis acestuia că îl va numi episcop la Morisena, după ce va pune stăpânire pe această cetate și pe voievodatul lui Ahtum, *Legenda maior* 8, p. 27; vezi și Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 76-77. Numirea lui Gerard ca episcop de Cenad pare a fi justificată și de faptul că el cunoștea limba greacă, așa cum o demonstrează lucrarea sa *Deliberatio*, pentru a cărei elaborare s-a folosit de lucrările lui Dionisie Areopagitul pe care le-a citit în original.

⁹⁰ Fl. Curta, *Transilvania...*, p. 268; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 127, 129.

⁹¹ *Legenda maior* 11, p. 30. Potrivit unor alte variante ale *Legendei maior*, capitulul din Cenad era format din 12 persoane, Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 98, nota 1.

⁹² *Legenda maior* 11, p. 30.

⁹³ *Ibidem*, p. 31: „Și mulți erau duși acolo de comiții pe care-i rânduisese regele și erau botezați la mănăstirea Sfântului Ioan Botezătorul”; Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 98-99; Idem, *Monahismul ortodox în Transilvania la începutul celui de-al doilea mileniu*, în „Tabor”, nr. 2, mai, 2011, p. 79 (prescurtat, *infra*, *Monahismul...*).

⁹⁴ Adrian A. Rusu, George Pascu Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, 2000, p. 34, 35.

Cele două comunități monastice și-au păstrat tradițiile specifice și vechile forme de organizare: monahii greci au urmat în continuare regulile Sfântului Vasile cel Mare, iar monahii latini pe cele ale Sfântului Benoît.⁹⁵

Legenda maior ne relatează că Gerard a conferit canonicilor săi un statut instituțional clar. Fără a fi precizată regula care le era impusă, izvorul nostru menționează faptul că membrii capitlului locuiau la Cenad împreună cu episcopul, unde li s-a pus la dispoziție o casă pe care nu aveau voie să o părăsească, cu excepția celor care călătoreau cu vreo misiune. Canonicii erau obligați să fie prezenți la slujba de dimineață și să aibă o ținută decentă.⁹⁶ În orice caz, „componenta exclusiv monahală a capitlului lui Gerard demonstrează atât caracterul misionar al noii episcopii, cât și slaba difuzare a creștinismului în mediul maghiar.”⁹⁷

Pentru nevoile nou createi episcopii de Cenad, episcopul Gerard a întemeiat și o școală capitulară unde – prin grija unui anume *magister Waltherus* – treizeci de tineri, fii ai unor localnici, meniți a deveni clerici, erau inițiați în tainele „artelor liberale”. Școala era instalată într-o clădire specială, iar elevii învățau gramatica latină și muzica.⁹⁸ Numărul mare de elevi care frecventau școala l-a determinat pe Gerard să extindă corpul profesoral. Astfel a fost adus călugărul Henric – fost vicemagister la școala din Alba Regală – care urma să le predea elevilor citirea, în timp ce Walther preda în continuare muzica.⁹⁹ În primul rând, școala deservea nevoile capitlului episcopal, pregătind canonici, cei mai mulți dintre aceștia fiind autohtoni, ceea ce sugerează intenția lui Gerard de a-și recruta clericii din partea locului.¹⁰⁰ În ceea ce privește programul de studii, conținutul disciplinelor predate și metodele pedagogice utilizate în școala de la Cenad, nu este exclus ca ele să se fi inspirat din *Etimologiile* lui Isidor din Sevilla, un manual enciclopedic care a fost utilizat pe scară largă în Evul Mediu. De altfel, *Etimologiile* lui Isidor din Sevilla constituie principala sursă de inspirație pentru lucrarea *Deliberatio* a Sfântului Gerard; chiar și formația intelectuală a episcopului de Cenad are la bază celebrul manual al lui Isidor din Sevilla.¹⁰¹ Nu este exclus ca Gerard să fi inițiat un adevărat învățământ superior la Cenad prin inaugurarea unor prelegeri de filosofie scolastică și practicarea

⁹⁵ Ș. Turcuș, *Monahismul...*, pp. 82-83.

⁹⁶ *Legenda maior* 15, p. 34; Șerban Turcuș consideră că capitlul din Cenad așa cum este prezentat în *Legenda maior* prezintă „trăsăturile unei instituții funcționale mai degrabă în secolul al XIII-lea decât la începutul secolului al XI-lea”; deci, în acest caz biograful Sfântului Gerard introduce în cronică sa o serie de elemente anacronice care nu au legătură cu realitățile de la începutul veacului al XI-lea, cf. Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 97-98; 101; pentru organizarea capitlului din Cenad, a se vedea în acest volum studiul lui Claudiu Călin, *De la Dieceza de Cenad la cea de Timișoara sau de la Gerhard de Sagredo la Augustin Pacha. Un mileniu de istorie ecleziastică (1030 – 1919/1930)*.

⁹⁷ Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 98.

⁹⁸ *Legenda maior*, 12, p. 31: „Quadam autem die venerunt triginta viri ad episcopum neophiti petentes ut tollerent filios eorum, quos litteris eruditos in clericos ordinaret. Quibus susceptis, eos sub manu magistri Waltheri constituit, dans eis unam domum ad haec aptam, ut eos scienciis gramaticae et musicae informaret. Quo viso, nobiles et magnates filios suos tradebant praedicto Walthero ad instruendum, pro adipiscendo fructu scienciae artis liberalis”; vezi și P. Radu, D. Onciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, Ed. Litera, București, 1977, pp. 71-72.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 32: „Qui veniens Albam, peracto apud regem negocio intravit scolas, ubi erat quidam Tewtonicus nomine Henricus, qui erat puerorum vicemagister ... ille assensum praebens, acceptis libris suis venit cum eo ad episcopum, quem episcopus gratanter suscepit et constituit” eum scolaribus in lectorem, Waltherus autem praeerat illis in cantura”.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 32: „Isti sunt primi canonici in monasterio beati Georgii ordinate, quos episcopus sub maxima diligentia nutriebat, eo quod non esset alienigenae, sed patriotae, quatenus per eos ecclesia Dei posset magnificencius exaltari”; vezi și Șerban Turcuș, *op. cit.*, p. 100.

¹⁰¹ Pentru detalii referitoare la sursele scrise folosite de către Sfântul Gerard în lucrarea *Deliberatio*, poate fi consultat în acest volum studiul lui Előd Nemerkenyi, *The "Deliberatio" of Bishop Saint Gerard of Csanád*.

retoricii, precum ne determină să presupunem structura lucrării *Deliberatio*, care pare a fi un adevărat manual de filozofie și retorică.¹⁰² Școala capitulară de la Cenad rămâne prima formă de educație medievală cunoscută pe teritoriul României. Prin intermediul acestei școli erau difuzate în mijlocul localnicilor din Banat (români, sud-slavi, greci, turanici) elemente de cultură și educație occidentale, completate în secolele XII-XIV de alte forme ale culturii și artei apusene ale căror purtători vor fi călugării cistercieni, dominicani sau franciscani.¹⁰³

Un alt obiectiv major al activității Sfântului Gerard l-a constituit difuzarea creștinismului de rit apusean în rândul localnicilor din Banat, dar și în cadrul Regatului Maghiar. *Legenda maior* ilustrează misiunea evanghelizatoare a Sfântului Gerard care se concretizează prin administrarea botezului,¹⁰⁴ predicarea cuvântului Evangheliei celor care fuseseră botezați, instruirea noilor clerici și edificarea de mănăstiri și biserici. Episcopul a fost sprijinit de către șapte canonici ai capitlului din Cenad – care cunoșteau limba maghiară – în activitatea sa misionară: „Inter praefatos vero monachos erant septem viri literati et Ungarica lingua interpretes expediti ... qui eciam per se populo verbum Dei praedicabant ... aedificabant ecclesias in urbibus et villis [...] praebant episcopum praedicando et baptizando populum in omnem locum...”¹⁰⁵ Se cuvine să subliniem faptul că activitatea misionară a episcopului Gerard s-a desfășurat doar în mijlocul populațiilor necreștine sau eretice și îi avem aici în vedere pe maghiarii păgâni, pe pecenegi și, eventual, pe bulgarii care au îmbrățișat bogomilismul. Or acest fapt relevă caracterul misionar al nou înființatei episcopii de Cenad.¹⁰⁶ *Legenda maior* nu face aluzie la vreo acțiune de convertire la creștinismul de rit apusean a populației românești, care, deși se afla din punct de vedere administrativ sub jurisdicția lui Gerard, beneficia în continuare, se pare, de serviciile liturgice oficiate de monahii de la mănăstirea Sfântul Gheorghe din Oroszlámos.¹⁰⁷

În plus, nu este exclus ca mitropolia de „Tourkia”,¹⁰⁸ creată probabil în 1018 și aflată în secolele XI-XII sub jurisdicția patriarhului Constantinopolului, să-și fi exercitat influența asupra populației românești „ortodoxe” și a structurilor monahale de pe teritoriul fostului ducat al lui Ahtum.¹⁰⁹ Această mitropolie „grecă” a coexistat în secolul al XI-lea cu episcopiile latine formate în Ungaria după încoronarea lui Ștefan I. Primul episcop al acestei mitropolii a fost Hierotheus care a avut ca misiune convertirea la creștinismul de rit răsăritean a maghiarilor. Mitropolitul de „Tourkia” își extindea jurisdicția asupra întregului teritoriu locuit de maghiari; activitatea misionară a lui Hierotheus a fost îndreptată în special asupra teritoriului mărginit de cursurile inferioare ale râurilor Mureș și Criș și de cursul mijlociu al Tisei, regiune care va fi inclusă în mitropolia de „Tourkia”. Un urmaș al lui Hierotheus a fost *Theophylactos, episcop al Tourkoi*-ilor, nume arhaizant prin care bizantinii îi denumeau pe unguri. În prima jumătate a secolului al XI-lea, scaunul episcopal al acestei mitropolii a fost ocupat de ierarhi greci: Ioannes (în 1028), Antonios sau Georgios atestat de un sigiliu din secolul

¹⁰² R. Constantinescu (ed.), *op. cit.*, pp. 159-160.

¹⁰³ Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 100; Ștefan Pascu, Răzvan Theodorescu (coord.), *op. cit.*, vol. III, p. 297.

¹⁰⁴ *Legenda maior* 11, p. 30: „Confluebant autem ad eum nobiles et ignobiles, divites et paupers, postulantes in nomine Trinitatis deificae baptizari”.

¹⁰⁵ *Legenda maior* 12, p. 31.

¹⁰⁶ Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 101.

¹⁰⁷ *Ibidem*, pp. 101-102.

¹⁰⁸ În lucrarea sa *De administrando imperio*, împăratul Constantin Porfirogenetul menționează *Tourkia* care era regiunea străbătută de râurile Tisa, Timiș, Mureș și Criș; se pare că termenul *Tourkia* desemna tot teritoriul populat de maghiari pe la mijlocul secolului al X-lea.

¹⁰⁹ E. Glück, *Contribuții...*, p. 101.

al XI-lea.¹¹⁰ În cursul secolului al XII-lea, mitropolia „greacă” de Tourkia a fost transformată într-o arhiepiscopie latină cu centrul la Kalocsa. Primul arhiepiscop latin, pe nume Desiderius este atestat în anul 1075. Noua arhiepiscopie de Kalocsa și-a extins jurisdicția asupra teritoriilor care au aparținut inițial fostei mitropolii grecești, unde locuia și o numeroasă populație românească. Așadar, se pare că la origini, nucleul arhiepiscopiei de Kalocsa a fost o structură ecleziastică aflată sub obediența Bisericii răsăritene.¹¹¹

Biograful Sfântului Gerard ne furnizează informații succinte referitoare la organizarea episcopiei Cenadului. El afirmă că șapte dintre canonicii lui Gerard au fost investiți cu funcția de arhidiaconi, ceea ce ar implica organizarea episcopiei de Cenad în șapte arhidiaconate încă din deceniul patru al secolului al XI-lea.¹¹² Este desigur prematur să vorbim despre organizarea arhidiaconatelor în episcopia Cenadului la începutul secolului al XI-lea, în condițiile în care debutul procesului de constituire a acestor structuri ecleziastice se plasează, pe ansamblul Regatului maghiar, de-abia în a doua jumătate a secolului al XI-lea și se va încheia către sfârșitul veacului următor. Este evident că în acest caz avem de-a face cu o exagerare a autorului *Legendei mari*; formarea arhidiaconatelor a durat în mod normal câteva decenii, fiind determinată în primul rând de sporirea numărului parohiilor, dar și de alte rațiuni de ordin politico-administrativ cum ar fi organizarea comitatelor. Arhidiaconatele au fost suprapuse peste decupajul politico-administrativ al comitatelor. Documentele de cancelarie atestă existența diaconatelor de-abia către sfârșitul secolului al XIII-lea, ceea ce ar confirma faptul că organizarea lor este posterioară procesului de constituire a comitatelor pe teritoriul fostului voievodat al lui Ahtum.¹¹³

O serie de istorici maghiari și români au considerat că hotarele episcopiei de Cenad s-au suprapus inițial peste cele ale vechiului ducat a lui Ahtum, care se întindea pe un vast teritoriu delimitat de granițe naturale: râul Criș la nord, fluviul Dunărea la sud, râul Tisa la vest și Munții Banatului la est.¹¹⁴ Conform părerii unanime a medievistilor români, configurarea diocezelor – structurile administrative ale Bisericii apusene – pe teritoriul românesc s-a realizat pe măsura extinderii teritoriului cucerit de maghiari în Transilvania și Banat și a organizării în acest spațiu a comitatelor, unități administrativ-teritoriale specifice feudalismului apusean.¹¹⁵ Însă, configurarea geografică a episcopiei de Cenad este greu de stabilit, în condițiile în care ea era o episcopie misionară, ale cărei limite nu erau fixe. În acest sens a fost emisă ipoteza că „nucleul episcopiei conduse de către Sfântul Gerard ar putea fi circumscris în jurul salbei de mănăstiri din preajma Cenadului.”¹¹⁶

Un loc important în activitatea Sfântului Gerard, după instalarea sa pe scaunul episcopal al Cenadului, îl deține edificarea de lăcașe de cult. Autorul *Legendei maior* ne informează că Gerard a făcut călătorii în eparhia sa, în timpul cărora a sfințit numeroase locuri pentru ridicarea unor noi biserici; au fost înălțate biserici în toate așezările din episcopie; construirea acestor lăcașe de cult se

¹¹⁰ Alexandru Madgearu, *Misiunea episcopului Hierotheos în contextul diplomației bizantine*, în Ioan-Aurel Pop, Jan Nicolae, Ovidiu Panaite (ed.), *Sfântul Ierotei, episcop de Alba Iulia (sec. X)*, Ed. Reîntregirea Alba Iulia, 2010, p. 72 și nota 11; pp. 78-79, 82, 87; Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 115-116.

¹¹¹ Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 115-116, 118; Idem, *Monahismul...*, p. 82; D. Țeicu, *Geografia...*, p. 15.

¹¹² *Legenda maior* 12, p. 31: „Per ipsos enim tota Chanadina provincia sacri eloquii exstitit irrigata, qui archidiaconatus habentes...”

¹¹³ D. Țeicu, *Geografia...*, pp. 16-17; Ș. Turcuș, *op. cit.*, pp. 99-100.

¹¹⁴ *Ibidem*, pp. 15-16.

¹¹⁵ I. Hațegan, *op. cit.*, pp. 86-87; Șt. Pascu, R. Theodorescu (coord.), *op. cit.*, vol. III, pp. 395-396; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, pp. 149-152.

¹¹⁶ Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 114 și nota 30.

impunea ca o necesitate stringentă datorită creșterii numărului credincioșilor și al clericilor.¹¹⁷ Episcopul Gerard a construit în Cenad, pe malul Mureșului, o mănăstire și o catedrală episcopală închinată Sfântului Gheorghe, unde și-a transferat sediul episcopal.¹¹⁸ Regele Ștefan I a contribuit cu suma de 1000 de mărci pentru înălțarea mănăstirii Sfântul Gheorghe.¹¹⁹ Arheologii au propus localizarea catedralei „Sfântul Gheorghe”, la nord de actuala biserică catolică din Cenad, în zona unde s-a aflat vechea albie a Mureșului.¹²⁰

În anul 1037, Gerard a întemeiat la Cenad cea dintâi mănăstire benedictină închinată *Fecioarei Maria*, pe care și-a ales-o ca loc de înmormântare; această mănăstire a fost ridicată cu sprijinul regalității, fiind înzestrată de regele Ștefan I cu 500 de mărci și cu alte lucruri prețioase.¹²¹ Potrivit arheologilor, această mănăstire se afla în vecinătatea fostei mănăstiri „grecești” din Cenad, probabil pe locul unde astăzi se găsește biserica ortodoxă sârbă.¹²² Pe o hartă a Cenadului întocmită în prima jumătate a secolului al XVIII-lea se remarcă faptul că în colțul nord-estic al incintei cetății medievale se plasează Biserica „Sfânta Maria” împreună cu corpul principal și anexele mănăstirii care se desfășoară în prelungirea laturii de sud a bisericii. Biserica este formată dintr-o navă dreptunghiulară și un cor alungit, ușor decroșat față de zidurile laterale ale navei, prezentând o absidă de formă semicirculară. La sud de biserica „Sfânta Maria” figurează planul bisericii mănăstirii „Sfântul Ioan Botezătorul”¹²³ (cf. Fig. 2).

Al treilea obiectiv major al activității misionare a Sfântului Gerard l-a constituit combaterea ereziilor și a păgânismului cu a căror recrudescență s-a confruntat Regatul Maghiar după moartea regelui Ștefan I (1038). În lucrarea *Deliberatio*, Gerard își exprimă îngrijorarea față de mișcările eretice care au apărut în Biserica „greacă”, mai precis în teritoriile de la sudul Dunării care aparțineau Imperiului Bizantin. El afirmă că mulți dintre „greci” susțin o erezie maniheist-dualistă de factură gnostică și îl venerază pe arhanghelul Uriel.¹²⁴ În decursul lucrării *Deliberatio*, Sfântul Gerard expune elementele învățăturii acestei erezii. El combate teza potrivit căreia lumea nu este în totalitate

¹¹⁷ *Legenda maior* 12, p. 31: „Factum est autem cum episcopus egrederetur cum fratribus suis visitare dyocesim, ut consecraret eorum cymiteria, qui erant ecclesias constructuri...”; *ibidem*, 13, p. 32: „Crescente igitur numero fidelium et clericorum, ecclesias vir Dei per urbes singulas fabricabat...”

¹¹⁸ *Ibidem*, 11, p. 30: „Episcopus autem, inito consilio cum comite Chanadino, eundem Graecum abbatem cum monachis suis transtulit in Oroszlanos, monasterium vero ipsorum episcopo cum fratribus suis assignavit, qui in eodem habitaverunt, donec *monasterium beati Georgii martiris* perficeretur”; *ibidem*, 13, p. 32: „... principale quoque *monasterium*, quod in honore *beati Georgii martiris* ad litus Morosii construxit, sedem Morisenam appellavit”; A. A. Rusu presupune existența unui palat episcopal la Cenad, în ciuda faptului că nu există absolut nicio informație cu privire la existența unei astfel de construcții în această cetate, nici măcar pentru o perioadă istorică mai târzie. În sprijinul ipotezei sale, arheologul clujean aduce ca argument „planimetria așezării – cunoscută dintr-o hartă a locului întocmită la începutul secolului al XVIII-lea de către inginerii militari habsburgi – cu flancuri lungi orientate sud-sud-est, în paralel cu zidul de incintă”, care, în opinia lui, „reprezintă un indiciu elocvent pentru a presupune existența la Cenad a unui ansamblu palatial”; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 198.

¹¹⁹ *Legenda maior* 15, p. 34: „Ad opus quoque sancti Georgii martiris mille marcas promisit, quas in diebus suis integraliter juxta promissum adimplevit”.

¹²⁰ Petru Iambor, Ștefan Matei, Adrian Bejan, *Cercetări arheologice...*, p. 94; vezi și Dumitru Țicu, *Geografia...*, pp. 76-77.

¹²¹ *Legenda maior* 15, p. 34; vezi și D. Țicu, *Geografia...*, p. 22.

¹²² P. Iambor, Șt. Matei, A. Bejan, *Cercetări arheologice...*, p. 94

¹²³ Zsuzsanna Kopeczny, *The Archaeology...*, p. 117; D. Țicu, *Geografia...*, p. 82.

¹²⁴ *Deliberatio* VIII, p. 137: „Graeci autem haec et unum, utique Uriel, qui ignis Dei dicitur, quem specialius haeretici invocare dicuntur...” (Pe lângă aceștia, grecii îl mai au pe Uriel, care se tâlcuiește „focul lui Dumnezeu” și pe care îl invocă mai ales ereticii...).

opera bună a lui Dumnezeu ci și a diavolului.¹²⁵ În opinia ereticilor, lumea și oamenii au fost creați de Sathanael; de aceea, întreaga lume vizibilă este împărăția diavolului.¹²⁶ Totodată, Gerard combate învățăturile provenite din dualism. El justifică faptul că recunoașterea valorilor Vechiului Testament este necesară pentru mântuire, iar acesta nu este opera diavolului.¹²⁷ În consecință, ereticii resping categoric cultul, ritualurile, ierarhia bisericească și întreaga organizare a Bisericii creștine.¹²⁸ Această revoltă împotriva Bisericii implica refuzul ordinii civile existente a cărei susținător spiritual era Biserica. De aceea, mișcarea bogomilă a reprezentat expresia protestului împotriva statului și a celor puternici și bogați.¹²⁹

Gerard afirmă că această erezie s-a răspândit în Franța, Germania și în mai multe orașe din nordul Italiei (Veneția, Ravenna și Verona).¹³⁰ S-a presupus că Gerard ar face de două ori o aluzie vagă la răspândirea ereziilor în Ungaria; în ambele cazuri el se referă în mod concret la păcatele și simonia care sunt răspândite în Pannonia.¹³¹

Învățăturile eretice pe care le combate Gerard, sunt specifice *bogomilismului*, o erezie care s-a manifestat în Peninsula Balcanică în secolele X-XIV. Ea a apărut în Bulgaria în timpul țarului Petru I (927-967). Bogomilismul a luat avânt în perioada de încheiere a orânduirii feudale (secolul al X-lea) și apoi în timpul cuceririi bizantine a Bulgariei (secolul al XI-lea). Această erezie a servit ca suport ideologic unor mișcări populare antifeudale și chiar revoltelor antibizantine din Peninsula Balcanică.¹³² În secolele XI-XII, bogomilismul s-a răspândit în Serbia și Bosnia, câștigând numeroși adepți printre vlahii care populau teritoriile Serbiei medievale și ale Bosniei.¹³³

¹²⁵ *Deliberatio* I, p. 2: „Manichaei dicunt, quod non omnia creaverit valde bona Deus, conantes ut bonorum, sic malorum omnipotentem asserere creatorem”, („Maniheii spun că nu pe toate le-ar fi creat bune foarte Dumnezeu, încercând să afirme că creatorul celor rele este deopotrivă atotputernic cu al celor bune”).

¹²⁶ *Deliberatio* VI, pp. 96-97.

¹²⁷ *Deliberatio* V, pp. 65-66; vezi și László, Szegfű, *Eretnekség és Tirannizmus*, pp. 505-506.

¹²⁸ *Deliberatio* IV, pp. 50-51; VII, pp. 119-120.

¹²⁹ G. Ostrogorski, *op. cit.*, p. 296.

¹³⁰ *Deliberatio*, IV, p. 51: „Nimirum dixi, quia filii diaboli, qui potestates sunt tenebrarum, ubique regnant et dominantur: Italia non consuevit hereses nutrire – ad praesens in quibusdam partibus heresium fomentis habundare auditur. Gallia vero felix, quae his munda perhibetur. Graecia infelix, sine quibus numquam vivere voluit. Verona urbium Italiae nobilissima his grava redditur. Illustris Ravenna, et beata Venetia, quae numquam inimicos Dei passae sunt ferre. Infelices et miserimi, qui Dei et ecclesiae adversarios quaestu lucris attollunt”, („Fiindcă, precum am zis, fii diavolului, care sunt puterile întunericului, împărățesc și stăpânesc pretutindeni. Italia, care nu obișnuia să hrănească ereziile, acum auzim că în unele părți este plină de cuiburile lor. Gallia este fericită că se știe curată de acestea. Nefericita Grecie n-a voit niciodată să trăiască fără ele. Verona, cea mai nobilă dintre cetățile Italiei, este îngreunată de ele. Ilustra Ravennă și fericita Veneție n-au suferit niciodată pe vrăjmașii lui Dumnezeu”); *Deliberatio* V, p. 70: „Si prophetae falsi nihilominus sunt in terra non pluta – quamquam saepissime pluta – et immunda, illi narrare possunt, qui vix psalmis auditis in schola cathedras arripuerunt episcopales. De cetero Germania narret”. („De sunt proroci mincinoși în pământul neudat de ploaie – deși plouă adesea – și necurat, să spună aceia care, abia ce au auzit Psalmii la școală, și numaidecât au răpit scaunele episcopale. Despre restul să povestească Germania”).

¹³¹ *Deliberatio* III, p. 37: „Quantum reor, iam aestimata recte capis dicta, et cur in talibus privatio sit facta. Vae autem nobis, qui contra istiusmodi imperium viticare non formidamus. Nullos tam caros nostra Pannonia consuevit habere ut tales. In illa vero, qui istiusmodi differt laborare, non differtur ab omnibus insectari. Beatus autem et felix, qui in hac parte neminem honorat, nisi veritatem, quae nullam inimicitiam mundi timet”; *Deliberatio*, V, p. 70: „Si prophetae falsi nihilominus sunt in terra non pluta – quamquam saepissime pluta – et immunda, illi narrare possunt, qui vix psalmis auditis in schola cathedras arripuerunt episcopales ... et Pannonia non sileat”; vezi și László Szegfű, *Eretnekség és Tirannizmus*, pp. 509-510.

¹³² Nicolae Chifăr, *Istoria creștinismului*, vol. III, Ed. Trinitas, Iași, 2002, p. 158; Georgije Ostrogorski, *Histoire de l'État byzantin*, Éd. Payot, Paris, 1996, p. 296.

¹³³ E. Glück, *Considerații privind lucrarea „Deliberatio”*, pp. 193-194.

Identitatea etnică, de credință și contactele dintre românii de pe ambele maluri ale Dunării au facilitat pătrunderea ideilor bogomilismului pe teritoriul fostului voievodat al lui Ahtum.¹³⁴ În cartea I din *Deliberatio*, enumerând diferite erezii, el îi amintește la un moment pe novațieni despre care afirmă că „îi botează pe cei deja botezați, ceea ce se întâmplă adeseori la noi”, („Novatiani baptizatos rebaptizant, *ut plerumque apud nos contingit*”).¹³⁵ Deoarece erezia novațiană a dispărut în secolul al VIII-lea, s-a presupus că în acest caz Gerard face referire, în mod concret, la o situație locală cu care s-a confruntat el însuși în dioceza sa.¹³⁶ El face aluzie la novațieni, întrucât învățătura acestora prezenta elemente comune cu mișcarea eretică pe care se străduia să o combată. Probabil aici se face aluzie la faptul că bogomilii desconsiderau botezul.

Episcopul Gerard deplânge situația gravă în care a ajuns Biserica, afectată de „erezia nemaiauzită a veacului”, ai cărei adepți contestă autoritatea episcopului și a clerului și disprețuiesc rânduiețile și învățăturile Bisericii. Deopotrivă, ei tăgăduiesc învierea trupului.¹³⁷ Informațiile furnizate de Gerard în lucrarea *Deliberatio* despre existența bogomilismului în episcopia Cenadului pot fi corelate cu câteva descoperiri arheologice izolate; este vorba de câteva morminte descoperite în așezările din sudul Banatului (Gornea-Târcheviște, Pojejena și Ilidia), locuite de populația românească care datează din secolele IX-XIII. În unele cazuri defuncții sunt înmormântați cu brațul îndoit în direcția capului, ceea ce dovedește folosirea unui ritual de înmormântare de factură gnostică.¹³⁸

III. Concluzii

Informațiile furnizate de către cele două izvoare prezentate au fost confirmate parțial și completate de descoperirile arheologice și de alte izvoare scrise, cum ar fi *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus redactată în secolul al XII-lea sau cronica dragomanului turc Mahmud Terdzüman care datează din secolul al XVI-lea. Se pare că una dintre sursele de inspirație a lui Anonymus o constituie episodul central al *Legendei maior* în care ni se furnizează informații despre voievodatul lui Ahtum și conflictul său cu Ștefan I. „Anonymus cunoștea acest episod dintr-o versiune, astăzi pierdută a biografiei

¹³⁴ Cf. Ș. Turcuș, *op. cit.*, p. 134: „Exegeții afirmă că acest text a fost elaborat în contextul în care în dioceza misionară de Cenad era prezentă o concentrare de populație de origine bulgară cu evidente caracteristici de sectă dualistă, care sunt identificați ca bogomili”.

¹³⁵ *Deliberatio* I, p. 10.

¹³⁶ E. Glück, *Considerații privind lucrarea „Deliberatio”*, pp. 194-195.

¹³⁷ *Deliberatio* IV, pp. 50-51: „Pro dolor, vero nunc multi pullulant in ecclesia, immo iam totum occupant orbem, et nemo est, qui talium ineptiis contradicat. O quantos sentio diaboli filios, quibus loqui non patior. [...] Hoc tempore omnes maledixerunt apud nos concitati zelo non solum divinis ritibus et ecclesiae et sacerdotibus, quin etiam ipsi Dei Filio Iesu Christo Domino nostro. Omnibus inaudita saeculi haereses [*sic!*] repetere elemosinas pro animabus defunctorum Christianorum more expensas ... Omnes uno paene simul ore carnis negant resurrectionem, qua iniquitate nulla umquam in mundo maior iniquitas arbitranda”, („Vai, însă! Acum mulțieretici s-au aciuat în Biserică și nu este nimeni care să combată ineptiile unora ca aceștia. O, pe câți îi știu fii ai diavolului, despre care nu sufăr nici să vorbesc! În vremea aceasta cu toții au hulit, aprinzându-se de râvnă nu numai împotriva dumnezeieștilor rânduieți, a Bisericii și a preoților, ci chiar împotriva Fiului lui Dumnezeu, Iisus Hristos, Domnul nostru. *Erezi nemaiauzită în veac* este că toți resping milosteniile îndătinat pentru sufletele creștinilor răposați ... Toți aproape cu o singură gură tăgăduiesc învierea, or decât hula aceasta nicio fărădelege de pe lume nu poate fi socotită mai mare”).

¹³⁸ Ilie Uzum, Gheorghe Lazarovici, *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și cercetărilor arheologice*, în „Banatica”, 1, 1971, pp. 157-162; Ilie Uzum, Gheorghe Lazarovici, Ion Dragomir, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevița*, în „Banatica”, 2, 1973, pp. 418-419; Ilie Uzum, *Două cimitire feudale timpurii la Gornea și Pojejena* (jud. Caraș-Severin), în „Tibiscus”, III, 1974, pp. 160-164; Ilie Uzum, *Cimitirul medieval de la Gornea-Târcheviște*, în „Banatica”, 3, 1975, pp. 131-132 *apud* Eugen Glück, *Considerații privind lucrarea „Deliberatio”*, p. 195, nota 30.

Sfântului Gerard, care trebuie să fi fost cu mult mai veche decât *Legenda maior*¹³⁹. Fragmentul din *Gesta Hungarorum* care ne furnizează informații despre teritoriul stăpânit de Glad, autoritatea și originea sa voievodului bănațean¹³⁹ prezintă o schemă narativă similară și un vocabular aproape identic cu secvența narativă din *Legenda maior* în care se vorbește despre teritoriul stăpânit de Ahtum și este schițată personalitatea sa.¹⁴⁰ Aducându-se ca argument faptul că Anonymus nu pare a fi știut nimic altceva despre voievodul Glad, decât că era strămoșul lui Ahtum, s-a presupus că portretul lui Glad din *Gesta Hungarorum* ar fi de fapt copia portretului lui Ahtum din *Legenda maior*. Chiar și pomenirea orașului Vidin de către Anonymus, cu referire la locul de origine a lui Glad (*quidam dux nomine Glad de Bundyn castro egressus*) și menționarea aceluiși oraș, în *Legenda maior*, ca locul unde s-a botezat Ahtum (*qui in civitate Budin fuerat baptizatus*) ar sugera că Anonymus s-ar fi inspirat din biografia Sfântului Gerard.¹⁴¹ Cronica lui Mahmud Terdzüman redactată în secolul al XVI-lea confirmă și completează informațiile istorice furnizate de *Legenda maior*.

Vita Sancti Gerardi se remarcă prin obiectivitatea, bogăția și varietatea informațiilor furnizate. Ea constituie un izvor indispensabil pentru istoria spațiului dintre Mureș, Tisa și Dunăre în prima jumătate a secolului al XI-lea. În ciuda acestui fapt, *Legenda maior* trebuie citită cu foarte mare atenție deoarece conține numeroase elemente anacronice, datând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și prima jumătate a secolului al XIV-lea. O serie de informații furnizate de *Legenda maior* sunt confirmate de lucrarea *Deliberatio*. Nutrim speranța că autorii acestui volum vor reuși să trezească interesul cititorilor pentru aceste lecturi captivante.

Bibliografie

Izvoare:

- Anonymus, *Gesta Hungarorum*, traducere, prefață, introducere și note de G. Popa Lisseanu, Ed. Mentor, București, 2001.
- Celebi, Evlia, *Carte de călătorii* (ed.) Mustafa Ali Mehmed în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
- Legendei maior. Vita Sancti Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi*, în Suci, Ioan D., Constantinescu, Radu, (ed.), *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, pp. 22-63.
- Silagi, G. (ed.), *Deliberatio Gerardi Moresanae Ecclesiae Episcopi supra Hymnum Trium Puerorum ad Isingrinum Liberalem*, Turnhout: Brepols, Paris, 1978

Volume, studii și articole:

- Bejan, Adrian, *Banatul în secolele IV-XII*, Ed. de Vest, Timișoara, 1995.
- Idem, *Contribuții la istoria și arheologia Banatului în mileniul I d. Hr. și începutul feudalismului*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2006.
- Braniște, Ene, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească*, Ed. IBMBOR, București, 1985.
- Chifăr, Nicolae, *Istoria creștinismului*, vol. III, Ed. Trinitas, Iași, 2002.

¹³⁹ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, XI, p. 35: „Terram vero, quae est a fluvio Morus usque ad castrum Urschia preoccupavisset quidam dux nomine Glad de Bundyn castro egressus adiutorio Cumanorum ex cuius progenie Ohtum fit natus...”

¹⁴⁰ *Legenda maior* 10, p. 45: „In diebus illis erat quidam princeps in urbe Morisena nomine Acthum ... qui in civitate Budin fuerat baptizatus [...] Serviebat namque eidem terra a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin et Zeren...”

¹⁴¹ Fl. Curta, *Transilvania...*, p. 270.

- Constantinescu, Radu (ed.), *Armonia lumii sau Tălmăcire a cântării celor trei coconi către Insingrim dascălul*, studiu introductiv, selecție, traducere și comentarii de Radu Constantinescu, cuvânt înainte de Răzvan Theodorescu, Ed. Meridiane, București, 1984.
- Curta, Florin, *Transilvania în jurul anului 1000*, în „Ephemeris Napocensis”, XII, 2002, pp. 268-288.
- Gelzer, H., *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümverzeichnisse der orientalischen Kirche II*, în „Byzantinische Zeitschrift”, nr. 2, 1893, pp. 22-73.
- Glück, Eugen, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în „Ziridava”, VI, 1976, pp. 89-116.
- Idem, *Un prețios izvor al istoriei românești; manuscrisul „Deliberatio” (sec. XI)*, în M. Barbu, A. Caciora, E. Glück, E. Ivanof (ed.) *Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu*, Arad, 1978, pp. 76-103.
- Idem, *Câteva considerații preliminare privind lucrarea „Deliberatio” (sec. al XI-lea)*, în „Ziridava” X, 1978, pp. 189-197.
- Idem, *Considerații privind izvoarele istorice scrise, referitoare la ducatul lui Ahtum (prima jumătate a secolului al XI-lea)*, în „Ziridava”, XI, 1979, pp. 243-279.
- Hațegan, Ioan, *Habitat și populație în Banat (secolele XI-XX)*, Ed. Mirton, Timișoara, 2003.
- Heitel Suzana Móré, *Despre Biserica lui Ahtum de la Morisena (Cenad)*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, XXIII, 2005, pp. 9-21.
- Horvath, János, *A Gellért legendák keletkezésére és kora (Crearea și epoca legendelor lui Gerard)*, în János Horvath, György Székely (ed.), *Középkori kútfontok kritikus kérdései (Problemele critice ale izvoarelor noastre medievale)*, Budapest, 1974, pp. 147-163.
- Kopeczny, Zsuzsanna, *The Archaeology of Medieval Sites in Timiș County (The Present Stage of Research and State of Monuments)*, în *Research, Preservation and Presentation of Banat Heritage: Current State and Long Term Strategy (Proceedings of the Regional Conference)*, Vrșac, Serbia, 17-19 november 2011, City Museum of Vrșac, 2012, pp. 111-124.
- Kovach, Geza, *Date cu privire la transportul sării pe Mureș în secolele X-XIII*, în „Ziridava”, XII, 1980, pp. 193-199.
- Madgearu, Alexandru, *Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei*, în *Banatica*, nr. 12, 1, 1993, pp. 5-12.
- Madgearu, Alexandru, *Misiunea episcopului Hierotheos în contextul diplomației bizantine*, în Ioan-Aurel Pop, Jan Nicolae, Ovidiu Panaite (ed.), *Sfântul Ierotei, episcop de Alba Iulia (sec. X)*, Ed. Reîntregirea Alba Iulia, 2010, pp. 69-94.
- Matei, Ștefan, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise*, în „Banatica”, nr. 5, 1979, pp. 255-264.
- Iambor, Petru, Matei, Ștefan, Bejan, Adrian, *Cercetări arheologice în așezarea feudal-timpurie de la Cenad (1974, 1975)*, în „Ziridava”, XIV, 1982, pp. 89-114.
- Iambor, Petru, *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în „Acta Musei Napocensis”, nr. 19, 1982, pp. 75-85.
- Idem, *Izvoarele istorice și terminologia privind așezările fortificate din sec. IX-XIII*, în „Acta Musei Napocensis”, nr. 26-30, II, 1989-1993, pp. 9-17.
- Idem, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005.
- Ostrogorski, Georgije, *Histoire de l'État byzantin*, Éd. Payot, Paris, 1996.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Compendiu*, (ediția a II-a revăzută și întregită), Ed. Andreiana, Sibiu, 2007.
- Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ediția a II-a, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1972.

- Pascu, Ștefan, Theodorescu, Răzvan (coord.), *Istoria românilor*, vol. III: *Genezele românești*, Ed. Enciclopedică, București, 2001.
- Pasztor, Edith, *Problemi di datazione della "Legenda maior sancti Gerhardi episcopi"*, în „Buletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano”, 73, 1961.
- Pop, Ioan-Aurel, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1996.
- Radu, P., Onciulescu, D., *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, Ed. Litera, București, 1977.
- Rusu, Adrian A., George Pascu Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, 2000.
- Rusu, Adrian, Andrei, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005.
- Rusu, Mircea, *Castrum, urbs, civitas, (Cetăți și „orașe” transilvănene din sec. IX-XIII)* în „Acta Musei Napocensis”, nr. 8, 1971, pp. 147-201.
- Szegfű, László, *Eretnekség és Tirannizmus*, în *Irodalomtörténeti Közlemények*, 72, 5, Budapesta, 1968, pp. 501-516.
- Theodorescu, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (Secolele X-XIV)*, Ed. Academiei, București, 1974.
- Turcuș, Șerban, *Sfântul Gerard de Cenad sau despre destinul unui venețian în jurul anului 1000*, Ed. Carom, București, 2004.
- Idem, *Monahismul ortodox în Transilvania la începutul celui de-al doilea mileniu*, în „Tabor”, nr. 2, mai, 2011, pp. 78-90.
- Țeicu, Dumitru, *Banatul montan în Evul Mediu*, Ed. Banatica, Timișoara, 1998.
- Idem, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.
- Uzum, Ilie, Lazarovici, Gheorghe, *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și cercetărilor arheologice*, în „Banatica”, 1, 1971, pp. 157-162.
- Uzum, Ilie, Lazarovici, Gheorghe, Dragomir, Ion, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevița*, în „Banatica”, 2, 1973, pp. 418-419.
- Uzum, Ilie, *Două cimitire feudale timpurii la Gornea și Pojejena (jud. Caraș-Severin)*, în „Tibiscus”, III, 1974, pp. 160-164.
- Zugravu, Nelu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997.